

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta

Tomáš Bayer

POJETÍ PRÁVNÍ SUBJEKTIVITY V ŘÍMSKÉM PRÁVU

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: JUDr. David Falada

Katedra: Katedra právních dějin

Datum vypracování práce: 9.4.2010

Prohlášení o původnosti práce:

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracoval samostatně za použití zdrojů a literatury v ní uvedených

V Praze dne: 9.4.2010

Tomáš Bayer

.....

<u>Úvod</u>	5
<u>Pojem právní subjektivity v římském právu</u>	9
<u>Vznik lidské osobnosti</u>	12
<u>Zánik lidské osobnosti</u>	13
<u>Status personae</u>	14
Status libertatis	14
<i>Otrok, jeho právní postavení a právní subjektivita</i>	15
<i>Právní normy upravující postavení otroků</i>	17
<i>Majetkoprávní způsobilost otroka</i>	19
<i>Vznik otroctví</i>	20
<i>Manumissio</i>	21
<i>Omezení možnosti manumissí</i>	22
<i>Rozsah právní subjektivity propuštěnců</i>	23
<i>Jiné způsoby nabytí svobody otrokem</i>	24
<i>Causa liberalis</i>	24
<i>Právní postavení kolónů</i>	25
<i>Pojetí právní subjektivity kolóna v římském právu</i>	26
Status civitatis	28
<i>Římští občané, latini a peregrini</i>	28
<i>Nabývání římského občanství</i>	30
<i>Constitutio Antoniniana</i>	31
<i>Pozbývání římského občanství</i>	33
<i>Vnitřní diferenciacie římského občanstva</i>	33
Status familiae	35
<i>Agnatio a cognatio</i>	35
<i>Pater familias a patria potestas</i>	37
<i>Vznik patria potestas</i>	37
<i>Oprávnění plynoucí z patria potestas</i>	38
<i>Zánik patria potestas</i>	39
<i>Majetkové vztahy v rodině</i>	41
<i>Adjektické žaloby</i>	43
<i>Personae in causa mancipii</i>	45
<u>Capitis deminutio</u>	46
<u>Právní postavení žen</u>	48

Právní subjektivita žen	48
„Diskriminace“ žen v římském právu	48
Právní postavení žen alieni iuris	51
Postavení žen sui iuris	52
Procesněprávní subjektivita žen a testamentární způsobilost.....	53
Ius trium liberorum.....	54
<u>Poručenství a opatrovnictví (Tutela impuberum, Tutela mulierum, Cura)</u>	56
Tutela impuberum	57
<i>Obsah tutelý impuberum</i>	57
<i>Druhy a vznik tutelý impuberum</i>	58
<i>Ochrana poručence</i>	59
<i>Zánik tutelý impuberum</i>	60
Tutela mulierum	61
<i>Ustanovení tutora mulieris</i>	61
<i>Zánik tutelý mulierum</i>	62
<i>Úpadek a zánik institutu tutelý mulierum</i>	62
Cura	63
<i>Cura furiosi</i>	64
<i>Cura prodigi</i>	64
<i>Cura debilium</i>	64
<i>Cura minorum</i>	64
<i>Cura Bonorum</i>	65
<u>Pojetí právní subjektivity právnických osob v římském právu</u>	66
Obecně o právnických osobách ve světle římského práva	66
Korporace (corporatio)	67
<i>Druhy korporací</i>	68
<i>Způsobilost korporací k právnímu jednání</i>	69
Nadace	70
<i>Způsobilost nadací k právnímu jednání</i>	71
Societa	71
<u>Způsobilost k právnímu jednání a její omezení z důvodu věku, pohlaví, duševního stavu a právních skutečností</u>	72
Omezení způsobilosti k právnímu jednání z důvodu pohlaví.....	72
Omezení způsobilosti k právnímu jednání z důvodů věku.....	73

<i>Infantes</i>	74
<i>Impuberes infantia maiores</i>	74
<i>Puberes minores XXV anis</i>	75
<i>Omezení způsobilosti k právnímu jednáním z důvodu duševní choroby</i>	76
Omezení způsobilosti k právnímu jednání z důvodu fyzické choroby.....	77
Omezení způsobilosti k právnímu jednání z důvodu marnotratnosti	77
Další důvody omezení způsobilosti k právnímu jednání	78
Infamia a turpido	78
Vadné právní jednání.....	80
Důsledky právního jednání pro třetí osoby.....	81
<u>Závěr</u>	83
<u>Seznam použité literatury:</u>	85
Knihy	85
Články.....	88
Zákony a mezinárodní smlouvy	90
Internetové stránky	91
<u>Summary (resumé)</u>	92

Úvod

Pojetí právní subjektivity doznalo od dob, kdy římské právo bylo právem živým, značného vývoje. Dnes je jen těžko představitelné, že by někteří lidé měli právní subjektivitu omezenou a někteří ji neměli vůbec. Ideové zdroje, postulující povinnost státu zacházet s lidmi stejně, jsou hlavně stoa, scholastická filozofie křesťanská, teorie společenské smlouvy, liberalismus, osvícenectví a racionalismus.¹ Z těchto zdrojů vychází celá moderní společnost demokratických právních států.

V moderních právních řádech se člověk stává subjektem práv a povinností narozením (určitá právní subjektivita bývá ovšem přiznávána i nasciturovi) a přestává jím být smrtí. Prohlášením za mrtvého způsobilost k právům nezaniká.² Omezení či zbavení právní subjektivity není možné, je možné jen omezení způsobilosti k právnímu jednání, ze zákonem přesně stanovených důvodů. Právní subjektivita přísluší všem lidem bezvýjimečně a tato zásada je vyjádřena již v předpisech nejvyšší právní síly, tedy v mezinárodních úmluvách a v ústavách států, např. článek pět Listiny základních práv a svobod kategoricky proklamuje, že „každý je způsobilý mít práva.“³ Knapp ve své učebnici teorie práva říká „podle našeho práva nikdo nemůže být své právní subjektivity zbaven, a to ani zákonem, a ani v ní omezen víc, než to dovoluje zákon. To znamená, že podle našeho práva není přípustné žádné opatření, které by mělo stejný charakter jako *capitis deminutio* v římském právu (a to jakékoli, tj. *maxima*, *media* a *minima*) či obdobná opatření feudálních práv.“⁴

Silně kontrastně k chápáním právní subjektivity v moderních právních řádech se tedy jeví římskoprávní instituty jako *capitis deminutio* (*capitis deminutio*), znamenající zbavení právní subjektivity v určitém rozsahu (záležejícím v druhu *capitis deminutio*). Nejednalo se o institut výjimečný, ke *capitis deminutio* docházelo např. při i vstupu ženy do přísného manželství.⁵

¹ Holländer, P.: Základy všeobecné státovědy, 2. vydání. Plzeň, Aleš Čeňek, 2009, str. 123

² Knapp, V.: Teorie práva, 1. vydání. Praha, C.H. Beck, 1995, str. 72; Kubů, L. – Hungr, P. – Osina, P.: Teorie práva, 1. vydání. Praha, Linde Praha, a.s., 2007, str. 101

³ Článek 5 zákona č. 2/1993 Sb., o vyhlášení listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky (v platném znění)

⁴ Knapp, V.: Teorie práva, 1. vydání. Praha, C.H. Beck, 1995, str. 72

⁵ Viz. kapitola *Capitis deminutio*

Rovněž institut otroctví, znamenající existenci jedinců bez právní subjektivity, považovaných klasickým římským právem nikoliv za lidi, nýbrž za pouhé věci, nemůže samozřejmě v dnes platném právu nalézt svůj protějšek. K nabytí právní subjektivity v plném rozsahu ovšem dle římského práva samozřejmě zdaleka nestačilo, aby byl člověk svobodným. Ke statusu libertatis jedince musel přistoupit ještě odpovídající status civitatis a status familiae.⁶

Pokud všechny tyto tři statusy člověku nesvědčily, nedalo se podle římského práva o plné právní subjektivitě u daného jedince hovořit. Na tom nic nemění fakt, že tyto neúprosné limity, přesně stanovené klasickým římským právem, se s postupem času začínají obrušovat a každodenní život si vynucuje přiznávání částečné právní subjektivity a způsobilosti k právním úkonům i osobám, které podle klasického práva subjektivitu nemají, či jsou dokonce považovány za věci. Dochází poté k pro římské právo tolik specifické diskrepanci mezi právem klasickým a právem prétorským, kdy otrok je na jedné straně pouhou věcí a na straně druhé disponuje určitým zárodkem právní subjektivity.

Výše zmíněné instituty římského práva mohou být v úvodu jen naznačeny a podrobněji je o nich pojednáno v jednotlivých kapitolách této práce.

V poslední části úvodu ještě učiním malou terminologickou poznámku. Antická latina používala pro osobu výraz „persona.“ Tento výraz byl převzat z řeckého „prosopon“ znamenající ve svém původním významu označení divadelní masky, užívané v antických tragédiích a komediích.⁷ V dnešní době má každá lidská bytost právní subjektivitu. Při obhajobě tohoto tvrzení nemusíme přitom vycházet jen z přirozenoprávního pojetí, jež tvrdí, že subjektivní práva osobám vznikají již narozením bez ohledu na právo objektivní. Můžeme se opřít i o dnes převažující právní pozitivismus, který tvrdí, že každé subjektivní právo vychází z objektivního, že tedy objektivní právo přiznává osobám práva subjektivní. Z tohoto úhlu pohledu je subjektivní právo odporující právu objektivnímu nesmyslnou představou.⁸ V pojetí ius civile není každá lidská bytost nadána právní subjektivitou. Nicméně jak upozorňuje

⁶ Viz. kapitola Status personae

⁷ Hurdík, J.: Osoba a její soukromoprávní postavení v měnícím se světě, 1. vydání. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 2004, str. 21

⁸ Maršálek, P.: Právo a společnost, 1. vydání. Praha, Auditorium, 2008, str. 144

prof. Hurdík „římské právo nedospělo k formování pojmu persona ve smyslu subjektu práv a povinností, tento pojem byl užíván vcelku běžně i pro označení otroků, kteří právní subjektivitou vybaveni nebyli.“⁹

Z výše uvedeného vyplývá, že ač se římské právo neostýchá označit otroka za osobu („persona“), otrok osobou v dnešním smyslu slova není. V dnešním chápání je totiž pojem osoba nerozlučně spjat s právní subjektivitou. Takovéto sepětí pro římské právo příznačné nebylo a každá „persona“ nemusela být subjektivními právy a povinnostmi nutně nadána.

⁹ Hurdík, J. – Katolický, J.: K pojetí právnických osob, 1. vydání. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 1992, str. 15

Pojem právní subjektivity v římském právu

Čistě praktické římské právo se nezaobíralo teoretickou konstrukcí pojmu právní subjektivity. To je doménou až jurisprudence v dobách značně pozdějších. Koncept právní subjektivity, vyjádřený v římskoprávní terminologii pojmem „caput“, byl propracován jen do té míry, do jaké to bylo potřeba k praktické aplikaci práva v každodenním životě. Římské právo je ostatně známé svým značným zaměřením na praxi, projevující se neochotou římských právníků tvořit teoretické konstrukce v praxi přímo nevyužitelné. Z těchto důvodů toho tedy není mnoho, co by se dalo napsat o pojetí tohoto převážně teoretického institutu v římském právu, a v mnoha případech nezbyvá, než se zaměřit na praktické projevy konceptu právní subjektivity v římském právu.

Přesto nepovažuji za dostačující vypořádat se s podstatou pojmu právní subjektivity pro potřeby této práce lakonickým konstatováním, že tento pojem nemělo římské právo teoreticky rozpracovaný. Nelze přejít rovnou k popisu praktických projevů právní subjektivity v římském právu, s alibistickým odvoláním se na neochotu původních zdrojů pojem právní subjektivity teoreticky vymezit. Právní subjektivita je předmětem této práce a tudíž je nutné tento pojem vymezit řádně vymezit. Ke zdárnému vypořádání se s předmětem jakékoliv práce je totiž nutná jeho náležitá konkretizace, jeho vymezení a objasnění. Následujících několik odstavců je tedy věnováno vymezení pojmu právní subjektivita.

Co je tedy vlastně právní subjektivita? Právní subjektivita je způsobilost stát se účastníkem těch nebo oněch právních vztahů, tedy mít ta či ona subjektivní práva a povinnosti.¹⁰ Pro to, zda osoba je či není subjektem práva, není významné, zda je či není účastníkem konkrétního právního vztahu, ale právě jen její způsobilost se účastníkem těchto vztahů stát. K tomu, aby člověk konkrétní práva a povinnosti měl, je potřeba právní titul.¹¹ Od právní subjektivity odlišujeme další druhy právní způsobilosti,

¹⁰ Boguszak, J. – Čapek, J. – Gerloch, A.: Teorie práva, 2. vydání. Praha, ASPI Publishing, 2004, str. 135

¹¹ Boguszak, J. – Čapek, j. – Veverka, V.: Základy teorie práva a právní filozofie, 1. vydání. Praha, CODEX, 1996, str. 106

především způsobilost k právním úkonům a způsobilost k protiprávnímu (deliktnímu) jednání. Tento názor je zastáván většinou právních teoretiků.¹²

Někteří autoři řadí pod pojem právní subjektivita rovněž způsobilost k úkonům a způsobilost k protiprávnímu (deliktnímu) jednání.¹³ Někteří romanisté hovoří o právní subjektivitě v užším smyslu (sem řadí jen způsobilost k právům a povinnostem) a o právní subjektivitě ve smyslu širším (sem řadí i způsobilost k právním úkonům).¹⁴ Tato práce pojednává ve svých následujících částech jak o právní subjektivitě v římském právu, tak o způsobilosti k právním úkonům v římském právu. Neznamená to ale, že bych se ztotožňoval s názorem, že pod pojem právní subjektivita lze podřadit také pojem způsobilost k právním úkonům. Naopak, podle mého názoru se již o součást právní subjektivity nejedná a ani v římskoprávním pojetí nejednalo. Nicméně pojem způsobilosti k právním úkonům s pojmem právní subjektivity natolik úzce souvisí, že by bez něj výklad o pojetí právní subjektivity v římském právu nebyl kompletní.

Na různá pojetí pojmu právní subjektivita u jednotlivých autorů poukazuje Slunéčková ve své stati *Subjekt, subjektivita a způsobilost*.¹⁵ Autorka sama nabízí definici pojmu právní subjektivita. Říká, že pojem právní subjektivity vyjadřuje vše, co náleží k subjektu práva, vše co subjekt právně vlastní. Právní teorie v době, kdy článek vznikl, také preferovala pojetí (v souladu s dnes převažujícím právním pozitivizmem), podle kterého se člověk nestává subjektem práv automaticky narozením, ale subjektivní práva jsou mu přiznána objektivním právem.¹⁶ To je blízké klasickému římskému právu, protože v něm se přirozenoprávní pojetí také neuplatňovalo. Subjektivní práva nemohla v římskoprávním pojetí vznikat mimo právo objektivní. To pregnantně vyjadřuje Ulpianus když říká „*finis legum consistit in acquirendo conservando minuendo iuris*“ (cílem zákonů je nabývání, zachování a ztráta – doslova zmenšení – práva).¹⁷ Náznaky prosazování přirozenoprávních myšlenek vidíme ohledně právní subjektivity otroka až v pozdějším vývoji římského práva, kdy byly vydávány různé

¹² Např. Boguszak, J. – Čapek, J. – Veverka, V.: *Základy teorie práva a právní filozofie*, 1. vydání. Praha, CODEX, 1996, str. 106

¹³ Srov. Harvánek, J.: *Teorie práva*. Plzeň, Aleš Čeněk, 2008, str. 315.

¹⁴ Hrdina, A.: *Sylabus římského práva soukromého*, 1. vydání. Plzeň, Aleš Čeněk, 2002, str. 14

¹⁵ Slunéčková, J.: *Subjekt, subjektivita a způsobilost*, in: *Socialistická zákonost 7*. Praha, Ministerstvo spravedlnosti ČSR v Praze, 1988, str. 417

¹⁶ Knappová, M.: *Právní subjektivita a způsobilost k úkonům v československém občanském právu*. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, str. 11

¹⁷ Maršálek, P.: *Právo a společnost*, 1. vydání. Praha, Auditorium, 2008, str. 144

předpisy, které měly zajistit, aby se s otrokem nakládalo humánněji, právě z toho důvodu, že ač je právně věcí, fakticky je člověkem¹⁸.

Co se týče pojmu subjektivní právo, tak ten byl římské jurisprudenci znám jen v hrubých obrysech. Římští právníci nepociťovali potřebu pojem definovat vzhledem k praktické orientaci římské iurisprudence. Římané používali pro subjektivní i objektivní právo termín *ius*. Ve smyslu subjektivním však často s bližším označením (*ius praedendi*, *ius utendi fruendi*, *ius crediti*).¹⁹ Římské právo tedy, na rozdíl od dnešního pojetí práva, nezaručovalo univerzální ochranu subjektivním právům, ta byla zajišťována konkrétními *actiones*.

¹⁸ Viz. kapitola *Status libertatis*

¹⁹ Maršálek, P.: *Právo a společnost*, 1. vydání. Praha, Auditorium, 2008, str. 141

Vznik lidské osobnosti

Aby člověk mohl nabýt způsobilosti k právům, musí nejprve vzniknout jeho lidská osobnost. Ta v římském právu vzniká narozením živého dítěte, které má lidskou podobu, tedy momentem, kdy dítě plně vyjde z matčina těla. Určitá práva má i nasciturus, za předpokladu, že se narodí živý. Pro ochranu jeho zájmů mu může být ustanoven curator.²⁰

Vznik lidské osobnosti narozením ještě sám o sobě nestačí k tomu, aby člověk nabyl právní subjektivity, tak jak je tomu v moderních právních řádech. Vždyť narodí-li se otrok, nenabývá žádné právní subjektivity, protože je ve smyslu práva věcí. Ani člověk svobodný nenabývá právní subjektivity svým narozením automaticky. Narodí-li se totiž do rodiny, kde podléhá rodinné moci patera familias, stává se osobou alieni iuris a jako takový nemá plnou právní subjektivitu.²¹ Podle mého názoru vzniká právní subjektivita v plném rozsahu narozením, jen pokud se narodí osoba sui iuris, svobodná, která je římským občanem. Musí jí tedy už při narození svědčit všechny tři složky statutu personae.

²⁰ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 124

²¹ Viz. kapitola Status familiae

Zánik lidské osobnosti

Lidská osobnost a stejně tak právní subjektivita zanikají smrtí a *capitis deminutione maxima*. Zajímavý problém nastává, když se snažíme odpovědět na otázku, zda lidská osobnost a právní subjektivita zanikají prohlášením za mrtvého. Jak jsem již uvedl v úvodu, v moderním právu právní subjektivita nezaniká prohlášením za mrtvého. Je to mimo jiné způsobeno tím, že pro moderní právo je nepředstavitelné, aby právní subjektivita, kterou člověk nabude při narození, najednou zmizela a při zjištění, že člověk mrtev není, opětovně vyplula na povrch. Stejně to ale neplatí v právu římském. Ač i v římském právu samozřejmě existuje institut navrácení se do právních vztahů sloužících osobě, která se vrátí ze zajetí v cizině (*ius postiminitii*), pro římské právo není nepředstavitelné, že by právní subjektivita člověk pozbyl i beze své smrti (např. *capitis deminutio*) a poté ji znovu nabyt. V římském právu tedy můžeme uvažovat o tom, že prohlášení za mrtvého znamená pozbytí právní subjektivity. Tomu svědčí i fakt, že romanisté většinou uvádějí prohlášení za mrtvého v jedné kapitole spolu se zánikem osobnosti.²² Římská jurisprudence a právo dopad prohlášení za mrtvého na právní subjektivitu pochopitelně neřešila, protože to nebylo pro praxi potřeba, takže dnes se o něm můžeme jen dohadovat. Stanovila ale, že „kdo opírá své právo o to, že určitá osoba zemřela, musí prokázat smrt její“²³ a také určité domněnky smrti, které usnadňovaly situaci v právu dědickém. Např. zemřeli-li rodiče i děti společně násilnou smrtí nebo při katastrofě, mělo se za to, že rodiče zemřeli po nedospělých dětech, avšak před dětmi dospělými. Zahynul-li společně propuštěnec a jeho dítě, mělo se za to, že dítě zahynulo před propuštěncem.

²² Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 124

²³ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 124

Status personae

Status personae osoby podává svědectví o jejím společenském a právním postavení. Determinuje, zda je člověk římským občanem, či cizincem (status civitatis), zda je svobodným, či otrokem (status libertatis) a zda je podřízen rodinné nebo manželské moci někoho jiného, či nikoliv (status familiae). Status personae se tedy skládá ze tří složek: civitatis, libertatis a familiae. Esenciální informací je, jak je již řečeno v úvodu a bude mnohokrát řečeno v dalších kapitolách, že nikdo nemůže mít plnou právní subjektivitu, aniž by měl tomu odpovídající status civitatis, libertatis a familiae. Tedy jen římský občan, který nepodléhá moci jiného (persona sui iuris) a je svobodný, má plnou právní subjektivitu. Důležitou roli hraje také pohlaví, protože plnou právní subjektivitu má jen muž, nikoliv žena.²⁴

Status libertatis

Status libertatis je složkou statusu personae s asi největší vypovídající hodnotou o postavení lidské bytosti. Naprosto zjednodušeně řečeno, status libertatis determinuje, zda právo na jedince nahlíží jako na člověka a nebo jako na věc. Dělení na otroky a svobodné je zřejmě nejdůležitější a základní. Aneb jak říká Gaius „a základní rozdělení práva osob je tedy takové, že všichni lidé jsou buď svobodní a nebo otroci.“²⁵ Z toho dělení vycházejí povětšinou i romanisté, např. Heyrovský ve své učebnici začíná svůj výklad o postavení otroků slovy „hlavní rozdíl mezi lidmi jest podle římského práva, že lidé jsou buď svobodní (liberi), buď otroci.“ Z hlediska rozsahu právní subjektivity jedince není toto dělení zcela úplné. Vždyť třeba kolóni, nebyli považováni po značnou část existence římské říše za otroky. Ač byly činěny jasné právní rozdíly mezi kolóny a otroky, fakticky se jejich postavení mnohdy sblížovalo.²⁶ Rozsah právní subjektivity formálně svobodného kolóna se nedal srovnávat s rozsahem právní subjektivity ostatních svobodných, ale leckdy se podobal otrokovi. Rozdílným rozsahem právní subjektivity disponují také propuštěnci a lidé na svobodě zrození. Je

²⁴ Viz. kapitola Právní postavení žen

²⁵ Gai. Inst., I, 9 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 43

²⁶ Bartošek, M.: Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje, 2. vydání. Praha, Academia, 1995, 137

tedy třeba ještě uvést další Gaiovu poučku říkající „ze svobodných lidí jsou potom jedni ingenuové, druzí propuštěnci. Ingenuové jsou ti, kdo se narodili jako svobodní, propuštěnci ti, kdo byli propuštěni z platného otroctví.“²⁷ V následujících odstavcích bude tedy řeč o právní subjektivitě a právním postavení otroka, propuštěnce a kolóna.

Otok, jeho právní postavení a právní subjektivita

Juristicky není otrok člověkem, ale pouhou věcí. Tak alespoň většinou charakterizují romanisté právní postavení otroka ve svých učebnicích.²⁸ Stejně tak mluví o otrokovi římstí právníci. Jen pro příklad připomeňme některé jejich maximy říkající, „servile caput nullum ius habet“²⁹ či „servus pro nullis habentur.“³⁰ Římské právo ovšem samozřejmě nemohlo ignorovat, že otrok není běžnou věcí, že má vlastní vůli a že fakticky je lidskou bytostí. Vždyť i praxe si logicky vyžadovala, aby na otroky bylo nahlíženo jinak než na pouhé věci. Právo bylo tedy nuceno uznávat odlišnosti otroka jakožto lidské bytosti nadané vůlí a rozumem, od věci. Normami regulujícími postavení otroků tak byl otrokovi nepřímo přiznáván určitý nepatrný díl právní subjektivity. Kincl k tomu podotýká „neboť nechce-li zákonodárce být jaksí sám proti sobě..... nemůže přehlédnout, že otrok nikdy nebude pouhou věcí, prostým kusem majetku, jako jsou dobytčata či jiné movité věci, „jež se samy pohybují“ (jak říkalo římské právo). Protože otrok vždy zůstane člověkem, tedy živoucím tvorem, který na rozdíl od ostatních je nadán rozumem, svobodnou vůlí. Tu žádný právní řád popřít a zničit nemůže, je to přírodní fakt, který se právem nedá změnit, a právním řádům proto nezbyvá, než aby jej respektovaly.“³¹ Kromě toho, že byl zákonodárce objektivní realitou nucen upravit právní postavení otroka odlišně od ostatních věcí, bylo právní postavení otroků římskými filozofy a snad i klasickými právníky vnímáno jako něco v rozporu s přirozeným požadavkem rovnosti všech lidí.³² Očividné to je například ze

²⁷ Gai. Inst., I, 10-11 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 43

²⁸ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 125 nebo Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933, str. 172

²⁹ D 4, 5, 3, 1

³⁰ D 50, 17, 32 – nicméně v tomto ustanovení digest je zmíněno, že podle přirozeného práva jsou si všichni lidé rovni

³¹ Kincl, J.: Studie o právní subjektivitě otroka u Římanů a Germánů, in: Právněhistorické studie. Praha, Academia, 1984, str. 7

³² Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933, str. 174

slov Florentina, který říká „servitus est constitutio iuris gentium qua quis dominio alieno contra naturam subicitur“³³ (otroctví je institutem ius gentium, kterým se někdo v rozporu s přírodou stává objektem vlastnického práva někoho jiného). I přesto, že s postupem času (a také díky křesťanskému učení) bylo otroctví vnímáno jako něco nepřirozeného, nemohlo být zrušeno ani progresivně smýšlejícím Justinianem. Římská společnost byla otrokářská a bez otrocké práce se nemohla obejít. Odhaduje se, že otroci tvořili 35-40% populace římské říše.³⁴

Právní postavení otroka a rozsah jeho právní subjektivity se pochopitelně v čase vyvíjely a nikoliv vždy k lepšímu. Právě naopak. Otroek měl lepší postavení v ranném otrokářském řádu než později za dob velkých vojenských úspěchů a s tím souvisejícím územním rozmachem Římské říše. V ranném otrokářském řádu, před velkou vojenskou expanzí, byl otroek cenné zboží a zlé zacházení s ním naráželo na sakrální zákaz. Roli hrálo také to, že otroci byli povětšinou etnicky příbuzní s Římany. Podle Bartoška nebyl v této době otroek věcí.³⁵ V právním smyslu otroek zřejmě věcí byl i v této fázi vývoje římské společnosti, ale je zbytečné chytat autora za slovo. Pravděpodobně je oním konstatováním, že otroek nebyl věcí, míněno, že fakticky bylo jeho postavení od věci do značné míry odlišné. Naopak v dobách vojenských úspěchů Římské říše začali otroci masivně proudit na římské trhy a jejich cena se rapidně snížila. Pro pána tedy bylo jednoduché otroky nahradit a podle toho s nimi bylo i nakládáno. Otroek se stal výhradně objektem právních jednání. V tomto období vývoje římské společnosti se tedy postavení otroka nejvíce přiblížilo věci nejen právně, ale i fakticky.

Postavení otroků se znovu zlepšilo s krizí otrokářského řádu a Římského státu, která vedla k nedostatku otrockých pracovních sil. Římští právníci museli přestat důsledně dbát svých teoretických postulátů typu „servile caput nullum ius habet“ či „servus pro nullis habentur“. Jak říká Kincl „ocitne-li se však otrokářský řád v úpadku, musí zákonodárce ze svých maxim typu „servi pro nullis habentur“ slevovat, protože převládajícím výrobním poměrem se znovu stává nesvobodné a polosvobodné drobné hospodářství, se kterým jsou zásady úplného popírání právní subjektivity

³³ D 1, 5, 4, 1

³⁴ Watson, A.: Slavery and the development of Roman private law, 1987

³⁵ Bartošek, M.: Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje, 2. vydání. Praha, Academia, 1995, str 120

bezprostředního producenta prostě neslučitelné.³⁶ Ač tedy (jak je řečeno výše) bylo otroctví vnímáno jako něco v rozporu s lidskou přirozeností, důvody, proč právo s postupem času otroku přiznávalo alespoň minimum práv a špetku právní subjektivity, byly spíše ekonomického rázu. Kincl se o těchto maximách vyjadřuje do jisté míry skepticky, když o nich říká „to však byly jen postuláty, prostá teoretická východiska, ze kterých musely být připuštěny výjimky, protože jinak by se právní řád...nebezpečně vzdaloval od praxe a potřeb denního života a stával se v některých svých částech zcela obsoletní.“³⁷

Pánova moc nad otrokem se nenazývá dominium, jako je tomu u vlastnictví věci, ale dominica potestas. Právě ono potestas, které je součástí pánovy moci nad otrokem, vyjadřuje, že otrok je nejen objektem pánových majetkových práv a obyčejnou věcí, ale že je také objektem pánovy moci rodinné a osobou alieni iuris. Moc rodinná se totiž nazývá patria potestas, jak je blíže vysvětleno v kapitole status familiae. Z toho, že je otrok objektem pánovy dominica potestas, se vyvozuje, že má jakýsi podíl na pánově způsobilosti k právům, ovšem ne jako samostatný subjekt práv, ale spíše jako nabývací nástroj pro pána. Z toho důvodu a hlavně z důvodu potřeb praxe přiznává římské právo otrokovi způsobilost k činům. Otroka mohl uskutečňovat nabývací jednání, nicméně nabýval vždy pro svého pána. Nabývací jednání otroka bez pána bylo tedy vždy neplatné.³⁸

Právní normy upravující postavení otroků

Právní normy upravující právní postavení a právní subjektivitu otroků nazývá Kincl „otrockými normami.“³⁹ Striktně toto sousloví ovšem dává do uvozovek. Pojmenování je to ovšem podle mého názoru přiléhavé a výstižné a proto jej ve své práci použiji i já. Jak je řečeno výše, tyto „otrocké normy“, referující k postavení otroků vlastně nepřímou přiznávaly otrokovi nepatrný díl právní subjektivity tím, že jeho právní

³⁶ Kincl, J.: Studie o právní subjektivitě otroka u Římanů a Germánů, in: Právněhistorické studie. Praha, Academia, 1984, str. 6

³⁷ Kincl, J.: Studie o právní subjektivitě otroka u Římanů a Germánů, in: Právněhistorické studie. Praha, Academia, 1984, str. 6

³⁸ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 126

³⁹ Kincl, J.: Studie o právní subjektivitě otroka u Římanů a Germánů, in: Právněhistorické studie. Praha, Academia, 1984, str. 5

postavení upravovaly odlišně od věcí. Kdyby právo hledělo na otroka jako na běžnou věc, nebylo by přece třeba těchto speciálních „otrockých norem.“

Tyto právní normy, jejichž počet se rozrůstal hlavně od počátku principátu, sledovaly povětšinou zlepšení právního postavení otroků, které bylo, zvláště od dob vojenského a územního rozmachu Římské říše a přílivu velkého množství otrockých sil, naprosto žalostné. K prvnímu zlepšení došlo již za republiky, když pánovi, který zneužíval své trestní pravomoci nad otroky a dopouštěl se na nich jiných krutostí, mohla být uložena censorská důtka. Pán mohl totiž potrestat otroka kterýmkoliv trestem, i smrtí.⁴⁰ Velké množství norem zlepšujících postavení otroků a zvětšující rozsah jejich právní subjektivity bylo vydáno za principátu. Začátek principátu je v tomto ohledu ještě poněkud rozpačitý, když roku 10 n.l. vstoupilo v platnost *senatusconsultum Silanianum*, podle kterého se nemohla projednávat pozůstalost zavražděného neznámým pachatelem a měli být mučeni a smrtí potrestáni všichni otroci, kteří žili s pánem pod jednou střechou, pokud nedokázali, že se pánovi snažili pomoci. Důvodem k přijetí tohoto *senatusconsulta* byla porážka Římanů v Germánii a množící se případy vražd bohatých Římanů.⁴¹ Toto *senatusconsultum* bylo podkladem pro popravu i stovek otroků najednou, např. při zabití *praefecta Pedia* Sekunda bylo popraveno čtyři sta otroků.⁴² Pánova sebevražda aplikací *senatusconsulta* vylučovala (kromě případu kdy byli otroci sebevraždě přítomni a mohli jí zabránit),⁴³ stejně tak nepřipadala aplikace v úvahu, pokud došlo jen k pokusu o vraždu, protože v takovém případě mohl přeživší pán sám otroky potrestat v rámci své *dominica potestas*.⁴⁴

Toto *senatusconsultum* tedy právní postavení otroka nezlepšilo, ba naopak, nicméně jeho pozitivní dopad na rozsah právní subjektivity otroka je možné spatřovat v tom, že ukládá otrokovi povinnosti jako myslící bytosti a tím ho odlišuje od věci. Další právní předpisy upravující právní postavení otroků již většinou znamenaly zlepšení situace otroků. *Lex Petronia* zakazovala, aby byl otrok použit k boji s divou zvěří. Zabití cizího otroka bylo díky interpretaci juristů stíháno jako vražda. Již od

⁴⁰ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 127

⁴¹ Antalová, B.: *Senatusconsultum Silanianum* (k právní úpravě postavení otroků), in: IUS ROMANUM Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002, str. 7

⁴² Maškin, N.A.: Dějiny starověkého Říma. Praha, Svoboda, 1952, str. 451

⁴³ D 29, 5, 1, 22

⁴⁴ D 29, 5, 6, 3

principátu bylo jako vražda stíháno i usmrcení vlastního otroka bez náležitého důvodu. Pán, který nelidsky nakládal se svými otroky, mohl být podle císařské konstituce Antonia Pia státní mocí donucen, aby otroky prodal, s doložkou, že se otroci již nesmí vrátit pod jeho moc.⁴⁵ Klaudius svým ediktem stanovil, že otrok, kterého pán opustí v těžké nemoci, se stává svobodným.

Právo uznávalo právní osobnost otroka i dalším způsobem a to doložkami, které bylo možno připojit ke kontraktu při prodeji otroka. Klasické právo znalo celkem čtyři doložky, které mohly být připojeny a to: Ut manumittatur, ne manumittatur, ut exportetur a ne serva prostituatur. Doložka ut manumittatur stanovila, že otrok má být novým majitelem ihned, nebo po určité době propuštěn na svobodu. Otroek se stával svobodným v okamžiku, kdy měl být novým pánem propuštěn, a to i tehdy, pokud ten opominul tak učinit. Tak bylo stanoveno konstitucí Marka Aurelia a Commoda.⁴⁶ Doložka ne manumittatur připojená ke kontraktu znamenala, že otrok nemá být novým pánem propuštěn manumissí na svobodu. Ut exportetur je doložkou stanovící, že otrok nemůže zůstat na určitém místě, ale musí být odvezen jinam. Doložka ne serva prostituatur sloužila k tomu, aby otrokyně nebyla po prodeji využita k prostituci. Podle Vespasianova dekretu se otrokyně stává svobodnou momentem, kdy byla prostituována, je-li to dohodnuto při prodeji.⁴⁷

Soužití otroka s otrokyní nezakládalo manželství, pouze contubernium bez právních následků. Děti otrokyně připadaly pánovi.⁴⁸

Majetkoprávní způsobilost otroka

Jak bude patrné z kapitoly status familiae, nelišila se majetkoprávní způsobilost a způsobilost k právním úkonům otroka příliš od způsobilosti svobodných osob alieni iuris. Ne nadarmo se osoby alieni iuris nazývaly servi loco (což znamená: v podobném

⁴⁵ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 127

⁴⁶ K podrobnostem srov. Buckland, W.: The Roman Law of slavery – The condition of the slave in private law from Augustus to Iustinian, 3 vydání. New Jersey, The Lawbook Exchange, 2007, str. 628-638

⁴⁷ K podrobnostem srov. McGinn, T.: Prostitution, sexuality, and the law in ancient Rome. New York, Oxford university press, 1998 str. 292 a násl.

⁴⁸ Bartošek, M.: Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje, 2. vydání. Praha, Academia, 1995, str 121

postavení jako otroci). Otrok mohl mít peculium, stejně jako svobodná osoba alieni iuris.⁴⁹ Vlastníkem peculia byl de iure otrokův pán, otrok majetkové právo k peculiu neměl. Za peníze z peculia se ovšem mohl nechat jiným od pána vykoupit.

Vznik otroctví

Otrokem se člověk stává buď narozením, nebo ztrátou svobody. Podle ius gentium je otrokem každý, kdo se narodí z otrokyně, nehledě na status otce. Tzn. dítě svobodného s otrokyní je stále otrokem. Od druhého století se v rámci prosazování principu favore libertatis uznává, že pokud je matka během těhotenství na alespoň přechodný okamžik svobodná, rodí se dítě jako svobodné.

Pokud se svobodný stal za života otrokem, znamenalo to, že u něj nastala capitis deminutio magna.⁵⁰ Taková osoba naprosto pozbyla své právní subjektivity. Ex iure gentium se mohl svobodný římský občan stát otrokem, pokud byl zajat v cizině národem, se kterým neměl Římský stát přátelské vztahy. Problém této právní konstrukce nastával při dědění po zajatém. Zajatý se totiž dnem svého zajetí stával otrokem a po otrokovi nebylo možné dědit. To změnila lex Cornelia stanovící, že na zajatce, který zemřel v zajetí, se hledí, jako kdyby nikdy zajat nebyl. V dědickém řízení se na něj tedy hledělo jako na zemřelého svobodného, a proto po něm dědit bylo možné. Ve prospěch osoby navrátilivší se zpět ze zajetí na římskou půdu se uplatňovalo ius postliminii. To znamenalo, že pokud se zajatá osoba vrátila zpět na římskou půdu, nabývala zpět své právní subjektivity a vstupovala do právních vztahů ex tunc. Podle ius civili se otrokem stával ten, koho magistrát prodal do ciziny. Prodej do ciziny byl trestem za nedostavení se k censu, vyhýbání se vojenské službě, či platební neschopnost. Od republiky se tyto prodeje přestávají praktikovat.⁵¹

Za republiky byla dodržována zásada, že žádný římský občan nemohl na římském území pozbýt své svobody a stát se otrokem jiného. Z ní byly ovšem připuštěny výjimky. Svobodná osoba starší dvaceti let, která se nechala podvodně prodat jako otrok, proto, aby získala část kupní ceny, kterou za ni kupec zaplatil, se

⁴⁹ Viz. kapitola Status familiae

⁵⁰ Viz. kapitola Capitis deminutio

⁵¹ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 130

stávala kupcovým otrokem, byl-li kupec v dobré víře, že kupuje otroka.⁵² Za císařství poté přibyly další důvody, pro které mohl být římský občan zotročen i na římské půdě. Od roku 52 n.l. až do dob Justiniánových se mohla otrokyní stát svobodná žena žijící v pohlavním společenství s otrokem proti vůli jeho pána, pokud toto soužití nepřerušila ani po třikrát opakované pánově výstraze. Žena se stává otrokyní pána otroka, se kterým žila v pohlavním společenství. Stanovilo tak Senatusconsultum Claudianum. Od konce 2. století se mohl libertinus stát znovu otrokem soudním rozhodnutím, pokud svému patronovi prokazoval hrubou nevděčnost. Od principátu do justiniánových dob se mohla osoba stát otrokem na základě trestního rozsudku, kterým byl vysloven trest smrti, nebo doživotní práce v dolech.⁵³

Manumissio

Otrok nabýval svobody především tak, že ho jeho pán propustil propouštěcím prohlášením, tzv. manumissí (manumissio). Aby se otrok mohl stát svobodným propuštěncem a římským občanem, vyžadovalo se, aby manumisse měla formu uznanou civilním právem. Jen tak se mohl propuštěnec stát libertinem. Propuštěním podle praetorského práva zůstával otrok de iure nadále otrokem, nicméně fakticky byl svobodný. Tento faktický stav svobody byl praetorem chráněn, otrok již nemohl být nucen k otrockým pracím. Lex Iunia zhruba na přelomu letopočtu přiznala i propuštěncům podle práva praetorského status svobodného.⁵⁴ Takto propuštění měli postavení latinů (Iuniánští latinové). Justinián zrušil rozdíly mezi propuštěnci a na všechny propuštěnce se tedy hledí jako na svobodné římské občany bez ohledu na to, zda byli propuštěni podle práva civilního či praetorského.⁵⁵

Formu civilního práva splňovaly následující druhy manumisse: manumissio vindicta, manumissio censu a manumissio testamento. Pro přehlednost zopakujme, že jen těmito manumissemi se až do účinnosti lex Iunia stával otrok po právu svobodným. Manumissio vindicta se děla formou fingovaného procesu, kdy jedna osoba (adsertor in

⁵² D 40, 12, 7

⁵³ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 130-131

⁵⁴ Gai. Inst., III, 56 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 190-191

⁵⁵ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 134

libertatem) tvrdila, že je otrok svobodný a pán tomuto tvrzení neodporoval. Časem se forma uvolnila. Manumissio censu znamenala, že otrok byl zapsán censorem se svolením svého pána do seznamu svobodných občanů. Tato možnost manumisse odpadla v prvním století n.l., když byl zrušen census. Pán také mohl rozkázat ve svém testamentu, aby byl otrok svobodný, a tak se otrok stával svobodným v momentu, kdy první dědic nabyl dědictví.⁵⁶ Otrok se tak stává propuštěncem testátora samého. Manumissio testamento měla ale i další formu, kdy otrok nabýval svobody zprostředkovaně per fideicommissum, pokud pán přikázal svému dědici otroka propustit.⁵⁷ Tento zprvu jen morální závazek se stal vynutitelným za Augusta.

Manumissio inter amicos (před soukromými svědky), per epistolam (dopisem), per mensam (přijetí otroka k pánovu stolu) a in ecclesia (prohlášení pána v chrámě před duchovním existující od 4. století n.l.) nejsou známé civilnímu právu a dějí se výlučně podle práva praetorského.

Ve vztahu ke svému bývalému pánovi (patron) se propuštěnec nazýval libertus a vzájemný vztah propuštěnce a bývalého pána se nazýval patronatus. Při propuštění si mohl patron nechat od propuštěnce slíbit vykonávání nějakých služeb. Nemohl si ale nechat slíbit služby ohrožující reputaci nebo život. Proto si nemohl od propuštěnky nechat slíbit vykonávání prostituce, popřípadě od propuštěnce výkon gladiátorství, a to ani když před propuštěním byli prostitutkou či gladiátorem.⁵⁸ Patron a propuštěnec k sobě měli vzájemná práva a povinnosti. Např. měl patron po propuštěnci zákonné právo dědické.⁵⁹

Omezení možnosti manumissi

Na přelomu letopočtu se objevuje snaha zamezit propouštění velkého množství otroků. Římští zákonodárci se tak snažili zabránit přílivu občanstva, do jehož řad přibývali propuštěnci, kteří byli propuštěni podle civilního práva. Lex Fufia Caninia

⁵⁶ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 132-133

⁵⁷ Gai. Inst., II, 263 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 169

⁵⁸ D 38, 1, 38

⁵⁹ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 931

z roku 2 př. n.l. stanovila pánovi omezení při propouštění otroků testamentem. Počet otroků, kteří mohli být propuštěni testamentem, se určoval vzhledem k celkovému počtu otroků, které pán vlastnil. Maximálně bylo možné propustit testamentem sto otroků. Lex Aelia Sentia z roku 4 n.l. zakázala pánovi, který byl mladší 20 ti let, manumisse otroků a rovněž zakázala manumisse otroků mladších třiceti let. Pokud chtěl pán propustit otroka v rozporu s těmito pravidly, musel prokázat náležitý důvod manumisse magistrátskému konsiliu (causae probatio).⁶⁰

Rozsah právní subjektivity propuštěnců

Libertinus, jehož manumisse měla formu uznanou civilním právem (vindicta, censu, testamento), nabýval svým propuštěním svobody, římského občanství a rovněž právní subjektivity. Libertinus ovšem nezískal právní subjektivitu ve stejném rozsahu, jakým disponovali ingenuové. Byly jim zapovězeny funkce magistráta, senátora, kněze a jejich hlasovací právo v komiciích bylo okleštěné. Syn propuštěnce byl již plnoprávným římským občanem, ale stále na něm vázla hana otrockého původu. Propuštěnci tvořili velkou skupinu obyvatelstva, a tak nebylo výjimkou, že se mezi nimi našli i velice schopní jedinci, kteří zastávali důležité funkce, a někteří i značně zbohatli. Tato elita libertinů si za principátu vydobyla právo nosit zlatý prsten, čímž se stali plnoprávními římskými občany s úplnou právní subjektivitou.⁶¹

Propuštěním podle práva prétorského se otrokovi žádné právní subjektivity nedostalo. De iure civili zůstával totiž propuštěnec, propuštěný některým ze způsobů stanoveným praetorským právem, nadále pánovým otrokem. Nemohl tedy vlastnit žádný majetek a on sám byl stále podle civilního práva věcí vlastněnou pánem. Jak je řečeno výše, až lex Iunia přiznala manumissi podle praetorského práva právních účinků a propuštěnci nabývali alespoň postavení a právní subjektivitu ve stejném rozsahu jako latinové. Umírali ale jako otroci a majetek po nich zbylý příslušel jejich patronovi.⁶² Justinian poté sjednotil právní účinky manumisse. Propuštění podle praetorského práva i

⁶⁰ Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933, str. 181

⁶¹ Bartošek, M.: Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje, 2. vydání. Praha, Academia, 1995, str. 129

⁶² Gai. Inst., III, 56 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 189

podle civilního práva měla stejné účinky a zakládala stejné právní postavení propuštěnců. Všichni propuštěnci se tedy stávali svobodnými římskými občany.⁶³

Jiné způsoby nabytí svobody otrokem

Rozhodnutím magistráta může otrok nabýt svobody, pokud ho jeho nový majitel nepropustí na svobodu, ač mu bylo v testamentu přikázáno tak učinit, dále otrok, který se nechal za svoje peníze od pána vykoupit. Svobody nabude také otrok, který byl zcizen s doložkou *Ut manumittatur*, a za určitých okolností otrokyně zcizená s doložkou *ne serva prostituatur*.⁶⁴ Podle Klaudiova ediktu se stane svobodným otrok, kterého pán opustil v těžké nemoci. Otrok také nabude svobody, stane-li se císařským kubikulariem,⁶⁵ či z náboženských důvodů, např. stane-li se mnichem nebo knězem, a nebo dá-li křesťanského otroka obřezat jeho pán, žid.⁶⁶ Svobodným se podle *senatusconsulta Silianiova* z roku 10 n.l. mohl stát také otrok, který pomohl odhalit vraha svého pána. V pozdějším právu se stával svobodným ten otrok, který žil jako svobodný (*in possessione libertatis sine dolo malo esse*) po dobu minimálně deseti let.⁶⁷

Causa liberalis

Nabytí svobody mohlo také být výsledkem sporu o svobodu nazývaného *causa liberalis*. Vrchní jurisdikci v těchto sporech měl *praetor de liberalibus causis*. Jeho úřad se udržel i v právu justiniánském.⁶⁸ Sám ten, kdo se dovolával své svobody, mohl žádat soud o zahájení řízení, nemohl ovšem na soudě vystupovat, vystupovala za něj jiná osoba, tzv. *adsertor in libertatem*. Justinián pozici *adsertor in libertatem* zrušil.⁶⁹ Pokud žila osoba jako fakticky svobodná a její domnělý pán se domáhal vyslovení, že se jedná o jeho otroka, leželo důkazní břemeno na straně domnělého pána, který byl zároveň také žalobcem. Pokud se ovšem svobody dovolávala osoba fakticky podrobená

⁶³ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 134

⁶⁴ Viz. kapitola Právní normy upravující právní postavení otroků

⁶⁵ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 138

⁶⁶ Bartošek, M.: Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje, 2. vydání. Praha, Academia, 1995, str. 136

⁶⁷ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 139

⁶⁸ Berger, A., *Encyclopedic dictionary of Roman law*. Philadelphia, The American Philosophical Society, 1991, str. 647

⁶⁹ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 139

moci svého pána, nebo osoba která byla na svobodě dolo malo, byl žalobcem adsertor in libertatem a důkazní břemeno leželo na jeho straně.⁷⁰

Právní postavení kolónů

V původním slova smyslu byl kolón pachtýř, pronajímající si půdu od propachtovatele a platící mu za pronájem úplatu, tzv. pachtovné. S postupem času se z kolóna stal nevolník, připoutaný k určitému kusu země, který měl povinnost obhospodařovat. S určitou nadsázkou se kolón stal jakýmsi „příslušenstvím k pozemku.“ K této transformaci z nájemce na nevolníka došlo v souvislosti s prohlubující se hospodářskou krizí ve třetím a čtvrtém století n.l.

Kolonát se vyvinul z doživotního dědičného pachtu, objevujícího se již ve druhém století n.l. (některé zdroje uvádějí století první),⁷¹ na císařských a jiných velkostatkách. Toto tvrzení vychází z nápisových památek nalezených v Africe.⁷² Ve čtvrtém století, kdy se politické a ekonomické poměry v římské říši ještě zhoršily, bylo potřeba zajistit velkostatkářům výnos z půdy. Zajistit velkostatkářům příjem bylo esenciální pro celé římské impérium, protože daně od nich vybírané tvořily nemalou část státních příjmů. Při nedostatku otrocké pracovní síly bylo nutné nalézt jiné řešení a tím se právě stalo připoutání pachtýřů k půdě zákonnými předpisy. Konstantinova konstituce z 30. října 332 n.l. učinila z kolónů servi glebae (otroky půdy či hroudy) tím, že zakázala přecházet z jednoho statku na druhý a de iure kolóny znevolnila.⁷³ Kolóni se také označovali jako glebae adscripti a v dřívějších dobách servi terrae. Kolónové byli tedy od tehdy navždy a nerozlučně spjati s kusem půdy. Zběhnutí bylo trestáno jako trestný čin a ani majitel půdy, tzv. kolónův patronatus, nemohl kolóna od půdy oddělit. S přechodem pozemku na jiného majitele je zcizován i kolón. Povinností kolóna je kromě obhospodařování půdy, ke které je připoután, také platit dávky v penězích, či naturáliích svému patronovi. Pevně stanovenou dávku nemůže patron zvýšit.

⁷⁰ D 40, 12

⁷¹ Bílý, J.: K právnímu postavení kolónů, in: IUS ROMANUM Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002, str. 67

⁷² Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 142

⁷³ Cod. Theod. V. 17. 1

Kolóni zpočátku podléhali jurisdikci císařských soudů, ale postupně se řada otázek spojených s držbou pozemku začala řešit před tzv. konduktory, soukromými, velkými nájemci, kteří se starali o sjednávání podmínek pronajímání půdy kolónům, využívání neobdělávané půdy a odvádění nájemného. Kolóni se tedy dostali mimo jurisdikci císařských soudů, dlužno dodat, že proti vůli státní moci. Velkostatkáři vydávali pro kolóny tzv. „domácí zákony“, interní předpisy, jimiž se kolóni řídili. Velkostatkáři rovněž kolóny zastupovali před císařskými orgány v oblasti vybírání daní. Tomuto faktickému vymanění se z moci císařské a přechodu pod moc velkostatkářů se snažila státní moc všemožnými prostředky neúspěšně zabránit. Postavení kolónů se nadále sblížovalo s postavením otroků a v Justiniánově kodexu srůstají kolónové a servi casati do jediné zvláštní kategorie poddaného obyvatelstva.⁷⁴

Kolónem se osoba stává narozením, dále tím, že třicet let žila jako kolón na cizí půdě, dále dobrovolným prohlášením do soudního protokolu, a konečně zařazením práce schopného žebráka mezi kolóny adscripticii. Při narození rozhoduje stav matky, ale i ten, jehož otcem je kolón, se stává kolónem. Dobrovolným prohlášením se kolóny stávali především drobní svobodní zemědělci, kteří již nemohli unést zvyšující se daňovou zátěž a radši se tedy svěřili pod ochranu velkostatkáře. Kolóny se stávali také někteří příslušníci porobených barbarských kmenů (někteří autoři je označují jako tributarii).⁷⁵ Kolónem přestává osoba být, pokud nežila třicet (v případě žen dvacet) let jako kolón. Za Justiniána bylo jediným způsobem, jak se vymanit z kolonátního svazku, dosažení biskupské hodnosti.

Pojetí právní subjektivity kolóna v římském právu

Prozkoumejme nyní detailněji, jaké měli kolóni právní postavení, abychom mohli lépe usoudit, v jakém rozsahu jim římské právo přiznávalo právní subjektivitu. Rozhodně není jednoduché přesně říci, do jaké míry byl kolón v římskoprávním pojetí nadán právní subjektivitou. S jistotou můžeme tvrdit, že kolón byl nadán plnou právní subjektivitou v dobách, kdy ještě byl dobrovolným nájemcem pozemku, který mohl

⁷⁴ Kincl, J. – Urfus, V. – Skřejpek, M.: Římské právo, 1. vydání. Praha, C.H.Beck, 1995, str. 68

⁷⁵ Bílý, J.: K právnímu postavení kolónů, in: IUS ROMANUM Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002, str. 68

opustit, a nájem k němu mohl ukončit (v tomto smyslu o Kolónech píše ještě Plinius mladší).⁷⁶

Ve třetím století, když byl kolón již zákonodárstvím pevně spojen s půdou, kterou obhospodařoval, se otázka jeho právní subjektivity stává složitější. Učebnice římského práva říká, že i poté, co se kolóni stali *glebae adscripti* (připsaní k hroudě, k zemi), zůstali svobodnými lidmi s plnou způsobilostí k právům a právním jednáním.⁷⁷ Kolónové mohli zajisté pořizovat testament a mohli svobodným rozhodnutím vstupovat do manželství a měli další charakteristiky shodné s plnohodnotnými subjekty práv a povinností. Měli například také svobodu *zcizovací* (to se týká pouze kolónů *liberi*, protože kolóni *adscripti* potřebovali k platnému *zcizení* souhlas svého patrona). Pro mne je ovšem těžké připustit, že kolón měl plnou právní subjektivitu, vzhledem k faktu, že mohl být *zcizen* svým patronem i s pozemkem, na což poukazuje např. Heyrovský.⁷⁸ V tomto případě totiž kolón nevystupoval vůbec jako subjekt práv, ale pouze jako jejich objekt. Nemohu tedy souhlasit s tvrzením, že kolón měl plnou právní subjektivitu, už z toho důvodu, že podle mého názoru nelze být plnohodnotným subjektem práv a zároveň jejich objektem. Lze namítnout, že i svobodný římský občan *sui iuris* se mohl stát objektem práv, pokud byl například *zotročen*. V takovém případě je ovšem *mezistupněm capitis deminutio magna*, které ze subjektu práv vytvoří jen mrzký jejich objekt. Rovněž procesněprávní subjektivita kolónů *adscripticii* byla omezena, jelikož nemohli svého patrona žalovat u soudu ze soukromoprávních sporů.⁷⁹

⁷⁶ Kincl, J. – Urfus, V. – Skřejpek, M.: Římské právo, 1. vydání. Praha, C.H.Beck, 1995, str. 68

⁷⁷ Kincl, J. – Urfus, V. – Skřejpek, M.: Římské právo, 1. vydání. Praha, C.H.Beck, 1995, str. 68

⁷⁸ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4. vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 141

⁷⁹ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4. vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 141

Status civitatis

Status civitatis osoby vypovídá o jejím postavení z hlediska občanství. Na území říše se vyskytovali plnoprávní římsští občané (cives) a cizinci (peregrini), z nichž měli privilegované postavení tzv. latinové (latini). Jen cives měli přístup k ius civile, neboli právním normám práva civilního, jen oni tedy mohli využívat právních institutů, právem civilním zakotvených. Cizinci měli přístup k právu národů, neboli ius gentium. Např. řádné manželství ius civile mohli uzavírat jen cives a pravděpodobně i někteří latini (měli tedy ius conubii), kdežto cizinci mohli uzavírat pouze manželství podle ius gentium. Ius commercii, tedy právo obchodu měli cives a latini. Jak uvidíme v následujících odstavcích, římské občanství bylo postupně udíláno stále větší skupině osob (především latinů), čímž se podstatně rozrůstá skupina cives, a někteří propuštěnci nabývají postavení latinů, tudíž se v průběhu času skladba jednotlivých skupin obyvatelstva podstatně mění.

Římsští občané, latini a peregrini

Jak bylo zmíněno výše, jen cives mají přístup k ius civili. Kromě ius commercii a ius conubii mají výlučně cives ius suffragi (volební právo) a ius honorum (právo vykonávat veřejné funkce). V pozdních fázích vývoje římské říše ale již nelze tvrdit, že by veřejné funkce a úřady byly vyhrazeny pouze římským občanům, neboť i peregrini, včetně barbarů, se dostávali do někdy i vysokých funkcí. Jejich pronikání do státního aparátu se zprvu dělo hlavně formou vojenských úřadů, protože mnoho barbarů sloužilo v římské armádě. Postupně ale začali obsazovat i úřady nesouvisející s armádou, stejně tak i soudy.⁸⁰ Důkazy o možnosti účasti peregrinů na výkonu soudnictví podává mimo jiné Codex Theodosianus.⁸¹

Podle ius civili cizinci ale žádnou způsobilost k právům neměli a formálně tedy na římském území nebyli způsobilí mít žádná práva, jež by měla původ v ius civili. Ius gentium přiznává ovšem právní osobnost všem svobodným lidem bez rozdílu občanství,

⁸⁰ Mathisen, R.: Peregrini, Barbari and Cives Romani: Concepts of Citizenship and the Legal Identity of Barbarians in the Later Roman Empire, in: American Historical Review, 2006, str. 1118

⁸¹ Cod. Theod. I 34. 1 srov. také Cod. Theod. VI 37 1

a tak peregrini byli pokládáni za k právním způsobilé právě z titulu *ius gentium*.⁸² Uplatňoval se princip personalita práva, takže status cizince se řídil právem státu, kterého byl cizinec členem.⁸³ V praxi existovaly přátelské smlouvy mezi římským státem a státem, jehož byl cizinec příslušníkem, nazývajících se *fodera*. *Fodera* zajišťovala většinou cizinci *ius commercii* a možnost vymáhat nároky z obchodu, vzniklé na římském soudě. Konkrétní rozsah cizincových oprávnění záležel na obsahu jednotlivých smluv. Ochranu a přístup k římským soudům mohlo cizinci zajistit také to, že ho jeho římský přítel (*hospes*) přijal pod sakrální ochranu.⁸⁴ Příslušník cizího státu, mezi nímž a římskou říší nebyla uzavřena mezinárodní smlouva, byl tzv. *hostis*; nepožíval na římském území žádné právní ochrany a neměl přístup k římským soudům.⁸⁵ K řešení záležitostí cizinců byl od poloviny třetího stol. př. n.l. designován *praetor peregrinus*, který také vydával předpisy a edikty upravující postavení cizinců. Slovem *hostis* byli původně nazýváni všichni cizinci a o mnohém svědčí, že význam tohoto slova je nepřítel.⁸⁶

Privilegované postavení mezi cizinci měli latinové. Tvořili jakýsi mezistupeň mezi cizinci a římskými občany. Bylo jim uděleno *ius commercii* a pravděpodobně v jednotlivých případech i *ius conubii*. Rovněž peregrinové neměli jednotné postavení. Kromě peregrinů, kteří příslušeli k určitému státu a jejichž právní status se řídil právem tohoto státu a *ius gentium*, existovali také peregrini k žádné obci nepřislušející. Jejich právní status a osobnost byly tedy odvozovány jen z *ius gentium*. Do této skupiny patřili peregrini *dediticii*, členové obcí, kteří bojovali proti Římu se zbraní v ruce, a vzdali se, či byli přemoženi. Jejich postavení do značné míry záviselo na vůli Římanů. Tento druh peregrinů se za principátu již nevyskytuje.⁸⁷

⁸² Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 143

⁸³ Falada, D.: Diskriminace a personalita práva – úvaha o sedmi zastaveních, in: IUS ROMANUM Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002, str. 15-16

⁸⁴ Bartošek, M.: Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje, 2. vydání. Praha, Academia, 1995, 123

⁸⁵ Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933, str. 173

⁸⁶ Falada, D.: Diskriminace a personalita práva – úvaha o sedmi zastaveních, in: IUS ROMANUM Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002, str. 15

⁸⁷ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 144

Nabývání římského občanství

Hlavním způsobem nabytí římského občanství je narození. Kdo se narodí dvěma osobám, mezi nimiž je *conubium*, stává se římským občanem, je-li jeho otec římský občan, jelikož v takovém případě se *status civitatis* dítěte řídí *statusem* otce v době početí dítěte. Pokud si římský občan vezme cizinku a nemají mezi sebou *conubium*, narodí se dítě jako cizinec vždy a ke *statusu* otce se nehledí. Římská občanka a cizinec, kteří mezi sebou mají *conubium*, zplodí vždy cizince, jelikož jak jsme již řekli, *status* dítěte záleží na *statusu* otce.⁸⁸ Římská občanka a cizinec, mezi kterými *conubium* není, zplodí římského občana, jelikož *status* dítěte se v takovém případě řídí *statusem* matky.⁸⁹ Jak ale říká Gaius „že je však... cizincem ten, kdo se narodí z římské občanky a cizince, není-li mezi nimi *conubium*, stanoví zákon *Miniciův*. Podle tohoto zákona platí, že uzavře-li se manželství mezi římskými občany a cizinci bez *conubia*, následuje ten, kdo se narodí, postavení rodiče – cizince.“⁹⁰ *Lex Minicia* vstoupila v platnost okolo roku 90 př. n.l., ale přesné datum není známé.⁹¹ Když římský občan, či římská občanka vstoupí do manželství s osobou nižšího stavu, ale omylem se domnívají, že tato osoba je jim stavem rovna, a tento omyl prokáží úřadu, nabývá dítě římského občanství stejně tak jako rodič, který občanem nebyl.⁹² Z manželství latina a římské občanky se rodí římský občan, což bylo postaveno najisto *senatusconsultem* iniciovaným Hadriánem.⁹³

Kromě narození lze římské občanství získat ještě udělením státní mocí (nejdříve usnesením občanstva, později rozhodnutím vrchního magistráta) a propuštěním z otroctví podle civilního práva. Kdo byl propuštěn na svobodu podle práva praetorského, získával od účinnosti *lex Iunia* do dob justiniánových *status latina*.⁹⁴ *Latinus Iunianis* mohl získat římské občanství, byl-li znovu propuštěn ve formě uznané

⁸⁸ Gai. Inst., I, 75-77 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 61

⁸⁹ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 146 nebo Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933, str. 174

⁹⁰ Gai. Inst., I, 78 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 61

⁹¹ Berger, A., *Encyclopedic dictionary of Roman law*. Philadelphia, The American Philosophical Society, 1991, str. 557

⁹² Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 146

⁹³ Gai. Inst., I, 80 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 61-62

⁹⁴ Viz. kapitola *Status libertatis*

právem civilním, nebo pokud pojal za manželku římskou občanku, či latinu, zplodil s ní dítě a to dosáhlo věku jednoho roku.⁹⁵

Constitutio Antoniniana

Jedním z nejdiskutovanějších témat týkajících se římského občanství je *Constitutio Antoniniana* císaře Karakaly. Také asi málokteré téma vyvolává tolik navzájem si odporujících názorů různých romanistů. Je to způsobeno hlavně tím, že smysl konstituce je dovozován z řeckého znění, které se jako jediné dochovalo, i když pouze částečně. Historie tak opět ponechala mnoho prostoru k interpretaci a diskusi. Nejdůležitější část konstituce, slova „uděluji všem v římském světě římské občanství.“⁹⁶ se ovšem dochovala.

Nepanuje shoda v tom, jak velký praktický význam konstituce měla. Někteří romanisté, jako například Peter Brown, považují římské občanství, v době kdy jej Karakala udělil, jen za formalitu, která již nenabízela zdaleka tak lákavé výhody jako v minulosti.⁹⁷ Jiní, uveďme např. Ralpa Mathisena, tvrdí, že římské občanství stále hrálo v životě jedince významnou roli. Mathisen neváhá tuto konstituci nazvat tím nejbližším, jak se svět přiblížil k implementaci určitého univerzálního světového občanství.⁹⁸ Dnes již zřejmě není možné spor přesvědčivě rozhodnout, osobně se ale domnívám, že *Constitutio Antoniniana* byla více než jen formalitou a že římské občanství bylo i v té době významnou determinantou statusu člověka. K této úvaze mě vede fakt, že i po plošném udělení občanství a jeho údajném definitivním znehodnocení stále imigranti o římské občanství žádali. Na druhou stranu považuji za prokázané, že význam občanství přeci jen po vydání konstituce upadl. O tom svědčí značné omezení počtu prací římských právníků, které se zabývaly podstatou občanství, a také to, že rozdělování na *humiliores* a *honestiores* začíná nabývat na významu a v římské

⁹⁵ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 147

⁹⁶ Mathisen, R.: *Peregrini, Barbari and Cives Romani: Concepts of Citizenship and the Legal Identity of Barbarians in the Later Roman Empire*, in: *American Historical Review*, 2006, str. 1014

⁹⁷ Brown, P.: *Power and persuasion in late antiquity: towards a Christian empire*. Madison, The University of Wisconsin Press, 1992, str. 154

⁹⁸ Mathisen, R.: *Peregrini, Barbari and Cives Romani: Concepts of Citizenship and the Legal Identity of Barbarians in the Later Roman Empire*, in: *American Historical Review*, 2006, str. 1013-1015.

V následujících částech své práce nicméně sám autor seznává, že římské občanství se stalo nejnižším společným jmenovatelem pro skupinu osob, římských občanů. Autor také v této souvislosti zmiňuje Evropskou unii a pokusy o zřízení evropského občanství.

společnosti se vůči sobě tyto dvě skupiny obyvatel stále znatelněji vymezují.⁹⁹ Jak se zdá, římská společnost měla neustálou potřebu vnitřně se diferencovat, a když jako determinanta statusu a prestiže částečně odpadlo, římské občanství vystupuje rázem do popředí dělení na *humiliores* a *honestes*.

Není shody ani v tom, proč k vydání konstituce došlo. Často se objevuje názor, že se jednalo převážně o důvody fiskální. Cassius Dio viděl jediný důvod vydání konstituce právě v tom, aby co největší počet osob byl podroben daňovým povinnostem, které se na cizince mnohdy nevztahovaly.¹⁰⁰ Nemůžeme ale ověřit, nakolik je jeho líčení situace objektivní, protože Karakalu celkově nepovažoval za dobrého císaře. Jisté ale je, že došlo k významnému nárůstu počtu osob, které musely zaplatit pětiprocentní dědickou daň.¹⁰¹

Rovněž není postaveno na jisto, jak široká byla osobní působnost konstituce, tedy kterým osobám bylo občanství skutečně uděleno. Občanství bylo uděleno všem svobodným obyvatelům říše. Někteří romanisté se domnívají, že se jednalo jen o obyvatele měst (tento názor se dnes již ovšem zdá do značné míry překonaný), a někteří zase působnost Karakalovy konstituce vztahují i na mimoměstské obyvatelstvo.¹⁰² Není sporu o tom, že osoby zvané *peregrini dediticii* byly z udělení občanství vynechány. O významu tohoto termínu ovšem již shoda nepanuje. Jak je zmíněno výše, *peregrini dediticii* byli příslušníci porobeného národa, kteří bojovali proti Římu se zbraní v ruce a poté se vzdali. Tento status připadal v úvahu zvláště u nově porobených barbarských kmenů, než došlo k jejich alespoň částečné romanizaci. Někteří autoři ale poukazují na to, že ve třetím století již mělo slovní spojení *peregrini dediticii* jiný význam a používalo se hlavně k označení propuštěnců mučených a označených, nebo těch, kteří bojovali v aréně.¹⁰³

Dělení na římské občany a cizince bylo aktuální i po vydání *Constitutio Antoniniana*, přinejmenším již kvůli tomu, že uvnitř římské říše se usazovali noví

⁹⁹ Viz. kapitola Vnitřní diferenciacie římského občanstva

¹⁰⁰ Dio 78, 9, 5

¹⁰¹ Sherwin-White, A.N.: *The Roman Citizenship*, Clarendon Press, Oxford, 1973, str. 58

¹⁰² Sherwin-White, A.N.: *The Roman Citizenship*, Clarendon Press, Oxford, 1973, str. 58. Autor předestírá i názory protichůdné těm svým a polemizuje s nimi

¹⁰³ Mathisen, R.: *Peregrini, Barbari and Cives Romani: Concepts of Citizenship and the Legal Identity of Barbarians in the Later Roman Empire*, in: *American Historical Review*, 2006, str. 1020

imigranti a že peregrini dediticii byli z udělení vynecháni. Římská administrativa ve třetím a následujících stoletích již nicméně nestřežila tak úzkostlivě přístup k ius civili, a tak se určitých výsad plynoucích z ius civili, formálně přístupných pouze římským občanům, dostalo i cizincům.

Pozbývání římského občanství

Římského občanství mohl římský občan pozbýt několika způsoby, z nichž některé byly dobrovolné, jiné nucené. Nuceným způsobem bylo upadnutí v otroctví v cizině, jež mělo nutně za následek capitis deminutio magna.¹⁰⁴ Podle republikánských zásad žádný římský občan nemohl upadnout v otroctví na římské půdě, takže ztráta svobody připadá v úvahu převážně v případě zajetí v cizině, s výjimkou případů, kdy se nechala osoba starší 25 let podvodně prodat, či kdy žena žila v pohlavním společenství s otrokem proti vůli jeho pána, a také jako důsledek určitých druhů trestů.¹⁰⁵ Pokud se zajatá osoba vrátila zpět na římskou půdu, nabývala znovu své právní subjektivity a vstupovala do právních vztahů ex tunc díky institutu postliminia. Nedobrovolně pozbyl občanství také ten, kdo spáchal velezradu, a to již samotným okamžikem spáchání velezrady. Pozbytí občanství bylo následně potvrzeno deklaratorním nálezem magistráta nebo senátu. Občanství pozbývala také osoba, které byl uložen trest doživotních prací, vyhnanství atd.¹⁰⁶

Vnitřní diferenciaci římského občanstva

I když základním dělením římské společnosti je dělení na cives, peregriny a latiny, popřípadě na Ingenui, propuštěnce a otroky, neznamená to, že by skupina svobodných římských občanů nebyla vnitřně diferencovaná. Notoricky známé je prastaré dělení na patricije a plebeje. Patriciové se rekrutovali z řad schopných jedinců, kteří prostřednictvím svých vojenských zásluh získávali veřejné funkce, a díky tomuto svému vysokému postavení se jim povedlo nashromáždit výrazný majetek. Oproti tomu plebejové byli většinou pastýři, drobní zemědělci či řemeslníci. Schopní plebejové nicméně také do značné míry bohatli a postupně byli patriciji vstřebáni do nové

¹⁰⁴ Viz. kapitola Capitis deminutio

¹⁰⁵ Viz. kapitola Vznik otroctví

¹⁰⁶ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 149

vládnoucí třídy, tzv. Nobilitas. Uvnitř nobilitas si patricijové stále zachovávali svou dědičnou výlučnost, nicméně v prvním století př. n.l. téměř vymřeli a později museli být jejich řady uměle rozšiřovány císařským jmenováním. Ve třetím stoletím se začíná z bohatých plebejských obchodníků vyvíjet nová vrstva soupeřící s nobilitas, tzv. Equites (tzv. jezdcí). Equites postupně ve stále větší míře uchvacují státní funkce a za císařství se stávají díky své moci a lojalitě oporou císařského režimu. Jezdecký stav zanikl v pátém století n.l. kvůli úpadku podnikatelských možností. Za císařství vykrytalizovaly dvě společenské skupiny, profilující se proti sobě. Úzká privilegovaná skupina (Honestiores), mající zvláštní práva a výhody, stála proti většině ostatního obyvatelstva (Humiliores). Oporou císařství se stává armáda a úřednictvo. Vysokým vojenským velitelům se tedy dostává zvláštních výhod jako je osvobození od daní apod.¹⁰⁷ Konečně s nástupem křesťanství jako univerzálního státního náboženství se začíná římská společnost profilovat a rozdělovat na náboženském základě. Ortodoxní křesťanská církev, jejíž členové se považují za občany nebeského Jeruzaléma,¹⁰⁸ vystupuje stále agresivněji a razantněji, obzvláště proti kacířům, které považuje pro sebe za nejvíce nebezpečné.

¹⁰⁷ Bartošek, M.: Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje, 2. vydání. Praha, Academia, 1995, str. 119-135

¹⁰⁸ Mathisen, R.: Peregrini, Barbari and Cives Romani: Concepts of Citizenship and the Legal Identity of Barbarians in the Later Roman Empire, in: American Historical Review, 2006, str. 1017

Status familiae

Z hlediska statusu familiae se dělí osoby do dvou skupin. První skupinu tvoří osoby práva svého, neboli personae sui iuris. Druhou skupinu tvoří osoby podřízené moci někoho jiného, nazývající se personae alieni iuris, doslovně tedy osoby cizího práva, neboli osoby cizímu právu podřízené. Existují tři druhy moci, které mohou být personae alieni iuris podřízeny. První je moc otcovská (patria potestas), druhá je moc kterou má manžel nad svojí manželkou, která vstoupila do přísného manželství, tzv. manus (o přísném manželství, způsobech jeho uzavření a moci manželské je pojednáno v kapitole právní postavení žen), a třetí je moc nad svobodnými osobami in causa mancipii. Muž který není osobou sui iuris má moc manželskou nad svou manželkou in manu a moc otcovskou nad svými dětmi, ale nemůže vykonávat moc rodinnou. Moc rodinnou nad manželkou i dětmi sice nabývá, ale její výkon přísluší paterovi familias.¹⁰⁹

Agnatio a cognatio

V následující kapitole budeme hovořit o moci patera familias nad ostatními členy agnátské rodiny a budeme agnátské příbuzenství stavět do protikladu s příbuzenstvím kognátským. Proto je vhodné nyní nastínit, jaký je mezi nimi rozdíl.

Cognatio je příbuzenství pokrevní. Jedná se o příbuzenství založené tím, že jedna osoba pochází rodem od druhé, a nebo obě pocházejí rodem od téže osoby.¹¹⁰ Rozlišujeme příbuzenství v rovné linii (cognatio in linea recta) a příbuzenství v linii pobočné (cognatio in linea transversa). Přímými příbuznými jsou osoby, které přímo pocházejí jedna od druhé. Tedy syn, otec, děd atd. Příbuzní v linii pobočné jsou osoby, pocházející od stejného předka, například sourozenci, jakožto nejbližší příbuzní v pobočné linii. Příbuzní v pobočné linii se dělí na polorodé a plnorodé, rozlišováno podle toho, zda příbuzní pocházejí ze stejného páru, a nebo jen ze stejného otce či matky. Pokud pocházejí sourozenci ze stejného otce, nazývají se consanguinei, pokud pocházejí ze stejné matky, nazývají se uterini. Blízkost pokrevního příbuzenství se určuje podle počtu stupňů, přičemž jeden stupeň (gradus) se rovná porodu. Počet

¹⁰⁹ Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933, str. 159

¹¹⁰ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 150

porodů, který byl potřebný ke vzniku příbuzenství, se rovná stupni v jakém jsou osoby příbuzné. Například sourozenci jsou příbuzní v druhém stupni, jelikož bylo třeba dvou porodů k tomu, aby příbuzenství vzniklo.

Agnátské příbuzenství je naproti tomu příbuzenství podle civilního práva. Heyrovský ve své učebnici definuje agnaci jako „poměr mezi osobami, které jsou spojeny prostředkem téže otcovské nebo manželské moci, nebo byly by spojeny takovým způsobem, kdyby první společný otec doposud žil.“¹¹¹ Definice agnace, kterou nabízí Sommer ve své učebnici je téměř na slovo stejná.¹¹² Je tedy očividné, že agnátská rodina není založena na pokrevním kognátském příbuzenství, nýbrž je založena právě na *patria potestas* a *manus*. Sommer ve své učebnici říká, že římská rodina je organismus čistě juristický, který spočívá na absolutní moci hlavy rodiny nad svými poddanými.¹¹³ Obdobně hovoří Heyrovský, který poukazuje na to, že *patria potestas* a *manus* jsou pojítkem a základem agnátské familie.¹¹⁴ Osoby, které podléhají *patria potestas* a *manus paterfamilias*, tvoří agnátskou familii. Římská rodina má tedy jen málo společného s rodinou v moderním smyslu slova.

Agnace se zakládá stejně jako kognace zrozením. Agnátská a kognátská familie ale nemusí být svým rozsahem totožná. Agnace totiž oproti kognaci může být založena i dalšími způsoby, jako jsou adopce či podrobení se manželky manželské moci svého manžela uzavřením přísného manželství. Jen děti narozené v řádném manželství jsou agnáty svých rodičů. Agnátské příbuzenství mohou zprostředkovat pouze muži, nikoliv ženy. Agnatio se od cognatia může lišit také díky tomu, že osoba může být z otcovské moci propuštěna emancipací. S postupem doby upadá význam agnace a naopak sílí význam kognace, zájmy kognátů chrání především praetorské právo v rozsahu podle stupňů příbuznosti.¹¹⁵ Agnátský poměr se neruší smrtí *paterfamilias*, což plyne z definice agnace uvedené v předcházejícím odstavci.

¹¹¹ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 154

¹¹² Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933, str. 165

¹¹³ Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933, str. 157

¹¹⁴ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 155

¹¹⁵ Bartošek, M.: Encyklopedie římského práva, 1. vydání. Praha, Panorama, 1981, str. 105

Pater familias a patria potestas

Jediným členem agnátské rodiny, který má plnou právní subjektivitu, je pater familias, neboť on jediný je osobou sui iuris. Ostatní členové agnátské rodiny nemají plnou právní subjektivitu, jsou personae alieni iuris a právně nemohou podle práva vlastnit žádný majetek a nemohou vykonávat moc rodinnou nad svými dětmi a manželkou. Jejich postavení je někdy natolik podobné otrokům, že o nich hovoříme jako o servi loco. Mají však způsobilost k právním úkonům, mají ius conubii i ius commercii, nicméně nenabývají z právních jednání pro sebe, ale pro majitele rodinné moci. Jejich veřejnoprávní subjektivita není dotčena a muži mohou zastávat veřejné (a někdy i vysoké) funkce, aniž by byli osobami sui iuris. Těmito podřízenými osobami, o kterých hovoříme, jsou v rodině, uxor in manu, filii a filiae familias, také děti a manželky (v přísném manželství) synů patera familias, podrobených jeho otcovské moci a také děti a manželky z těchto synů (jeho vnukové a dcery).¹¹⁶

Jak bylo zmíněno výše, moc patera familias nad ostatními členy agnátské rodiny je pojítkem agnátské familie. Tato moc je nazývána různě, podle kontextu, v jakém o ní hovoříme. Moc nad věcmi je označována jako dominium, moc nad manželkou manus, moc nad ostatními podřízenými členy rodiny se nazývá potestas a moc nad osobami v mancipiu se nazývá mancipium. Moci patera familias podléhají všichni členové agnátské familie i otroci a personae in causa mancipii, jacísi polootročí služebníci.¹¹⁷

118

Vznik patria potestas

Patria potestas vzniká narozením dítěte v platném manželství, legitimací a adopcí. Patria potestas vzniká narozením dítěte jen pokud jsou oba manželé římskými občany a žijí v řádném manželství. Vzniká tomu, kdo dítě zplodil, a pokud ten byl filius familias, vzniká také otci, v jehož moci zploditel je. Nad dětmi zplozenými v manželství iuris gentium vzniká patria potestas jejich otci, pokud on či jeho manželka nabude římského občanství.

¹¹⁶ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 154

¹¹⁷ Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933, str. 157

¹¹⁸ Viz. kapitola Personae in causa mancipii

Adopce je dalším právním důvodem vzniku *patria potestas*. Římské právo zná dva druhy adopce: *adoptio* a *adrogatio*. *Adoptio* je přijetí osoby za vlastní. Tato osoba přitom přestupuje ze své původní familie do nové adoptantovy familie. *Adrogatio* je přijetí za vlastní osoby, která doposud byla *persona sui iuris*. Založit nový právní poměr adopcí může pouze muž.¹¹⁹ Od dob Justiniána je možno adoptovat pouze osobu minimálně o osmnáct let mladší, Gaius ve své učebnici ještě jasné stanovisko k této problematice nepodává.¹²⁰

Legitimace je proces, díky kterému mohou děti zrozené z konkubinátu (*liberi naturales*) nabýt postavení dětí manželských. Římskému právu jsou známy tři způsoby legitimace. Prvním z nich je sňatek mezi rodiči v době od narození dítěte. Tento způsob zavedl císař Konstantin. Druhým způsobem je zapsání syna z konkubíny do seznamu dekurionů a pokud se jedná o dceru, tak jejím provdáním za dekuriona. Tento způsob zavedl císař Theodosius II. Konečně poslední způsob legitimace pochází z dob císaře Justiniana. Nazývá se legitimace *per rescriptum principis* neboli legitimace s povolením císařským. Nebývá povolena, dokud se může otec dětí oženit s její matkou, a připadá tedy v úvahu hlavně po smrti konkubíny.¹²¹

Oprávnění plynoucí z patria potestas

Pater familias měl nad životem a smrtí svých dětí a své manželky *in manu*. V rámci *vitae necisque potestas* mohl nad svými podřízenými vykonávat soudní pravomoc a ukládat jim tresty, včetně trestu smrti. Trestní pravomoc byla vykonávána domácím soudem, kterého se účastnili také nejbližší přátelé a příbuzní. Pokud byla souzena manželka, byly přibráni k poradě příbuzní manželčini.¹²² Trest smrti mohl *pater familias* uložit jen po poradě s nejbližšími příbuznými, jinak byl potrestán censorskou důtkou. Stejně tak byl potrestán, pokud zneužíval své pravomoci. Marcianus uvádí příklad, ve kterém otec stihl trest za to, že bez soudu zabil svého syna, který měl poměr

¹¹⁹ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 915

¹²⁰ Gai. Inst., I, 106 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 69

¹²¹ Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933, str. 172

¹²² Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933, str. 158

se svou nevlastní matkou.¹²³ Od druhého století našeho letopočtu musel trest smrti vyneseny paterem familias schválit státní úřad. Za určitých okolností mohl pater familias odložit nebo usmrtit novorozené dítě. Je sporné, zda měl tuto pravomoc i nad dětmi svých agnátů, ale zdá se, že ne.¹²⁴ Pater familias mohl svým dětem povolit zasnoubení a sňatek, ale také měl možnost je zrušit. Svým dětem mohl jmenovat tutora. Kdyby někdo zadržoval dítě nebo manželku podřízené otcovské moci patera familias, měl tento právo vindikace (ius vindicandi) směřující k vydání tohoto dítěte či manželky. V novější době se využívalo místo vindikace exhibičního interdiktu de liberis exhibendis, který sloužil k předvedení dítěte před soud za účelem identifikace.¹²⁵ Interdikt de liberis ducendis sloužil k nerušenému odvedení zadržovaného majitelem moci. U provdané dcery byla tato pravomoc patera familias omezena a manželovi dcery byla udílěna exceptio proti paterovi familias, který by bezdůvodně prosazoval otcovskou moc, a k uhájení pokojného manželského soužití proti komukoliv sloužil manželovi interdikt de uxore exhibenda ac ducenda,¹²⁶ ovšem jen pokud by se tak nedělo s vůlí manželky.¹²⁷

Zánik patria potestas

Moc patera familias zaniká zejména jeho smrtí. Osoby jemu podřízené se tím stávají personae sui iuris. To ale platí jen pro osoby, které jsou paterovi familias podřízeny přímo. Osobami sui iuris se nestávají členové rodiny, kteří podléhají moci otcovské svého otce, nebo moci manželské svého manžela. Snachy a vnukové se tedy nestávají osobami sui iuris, ale jejich otec či manžel nad nimi začne vykonávat rodinnou moc, kterou za života patera familias vykonávat nemohl. Capitisdeminutio magna má stejný účinek jako smrt. Ovšem pokud pater familias upadl do válečného zajetí, obnoví se, díky postliminiu, jeho rodinná moc, pokud přestane být zajatcem a vrátí se živý. Tento institut se nazývá postliminium. Z výše uvedeného plyne, že někteří mužští

¹²³ D 48, 9, 5.

¹²⁴ Skřejpek, M.: Postavení žen v leges regiae a zákoníku XII desek, in: IUS ROMANUM Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002, str. 54

¹²⁵ D 43, 29, 3, 8

¹²⁶ Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933, str. 159

¹²⁷ C 5, 17, 5, 1

členové rodiny se sami stávají po zániku moci původního patera familias novým patri familias.

Pokud dítě dosáhne určité vysoké hodnosti, vystupuje automaticky z otcovské moci patria familias a stává se osobou sui iuris. Vysokou hodností, která je důvodem k vymanění se z otcovské moci, jsou konkrétně: flamen Dialis, virgo Vestalis,¹²⁸ patriciat, konsulat, praefektura, magister militum a biskupská hodnost. Pater familias se také může dobrovolně vzdát své otcovské moci nad dítětem, a to tím, že jej emancipuje, neboli propustí ze své otcovské moci. Emancipace (emancipatio) se odehrává tak, že pater familias třikrát mancipuje dítě třetí osobě a ta jej z mancipia pokaždé propustí. Třetím propuštěním se z mancipovaného stává osoba sui iuris. Emancipace může být vynucena, pokud pater familias zneužil otcovské moci. Emancipován může být i vnuk nebo vnučka, to ovšem jen s přivolením jejich otce, syna patera familias.¹²⁹ Mancipace je prodej dítěte, který se ovšem při propuštění dítěte z otcovské moci děje třikrát jen obrazně, a to právě za účelem vyhovění formě právem vyžadované při propuštění. Dítě se ve skutečnosti nikomu neprodává za účelem zisku. Proti tomu, komu bylo dítě mancipováno za účelem propuštění, je možné propuštění (manumissio ex mancipio) vynutit. S postupem času se mancipovaná osoba již ani nestává osobou in causa mancipii, ale jedná se pouze o mancipatio dictis causa facta. Není ale bez zajímavosti, že dítě mohlo být skutečně prodáno za účelem získání úplaty. Takové právo měl pater familias do druhého století n.l. Poté byl prodej omezen a povolován jen v nejnútnejších případech. Oprávnění mancipovat dítě se nazývá ius vendendi.

Další důvody zániku otcovské moci jsou arrogace otce,¹³⁰ adopce dítěte a také zbavení otcovské moci za trest toho, kdo nutí dceru k prostituci, nebo vejde v krvesmilné manželství.¹³¹

Z předcházejících odstavců je zřejmé, že římské právo přiznává status osoby sui iuris i jiným osobám než paterovi familias. Pokud se osobou sui iuris stane nedospělec či žena, je jim ustanoven tutor.¹³²

¹²⁸ Viz. kapitola Právní postavení žen

¹²⁹ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 922-924

¹³⁰ Bartošek, M.: Encyklopedie římského práva, 1. vydání. Praha, Panorama, 1981, str. 247

¹³¹ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 922

¹³² Viz. kapitola Poručenství a opatrovnictví (Tutela impuberum, Tutela mulierum, Cura)

Majetkové vztahy v rodině

Již bylo řečeno, že osoby *alieni iuris* nemohly vlastnit žádný majetek a že vše, co nabývaly, patřilo podle práva *paterovi familias*. Ekonomický rozvoj ale vyžadoval, aby se i osoby, podřízené rodinné moci jiného, mohly účastnit rapidně se zintenzivňujícího obchodního styku. V době po punských válkách se tedy v římském právu objevuje institut *peculia*. *Peculium* byl majetek všeho druhu (peníze, obchod, živnost nebo jiný majetek), který *pater familias* přenechávala svému synovi či otrokovi, aby ten s ním hospodařil, nakládal s ním a bral z něj požitky.¹³³

Tím, že římské právo zavedlo *peculium*, se právně ovšem nijak nerozšířila právní subjektivita osob *alieni iuris*. Veškerý majetek náležející do *peculia* stále patřil *paterovi familias* a osoba *alieni iuris*, pro kterou bylo *peculium* zřízeno, neměla k žádné jeho části majetkové právo. *Peculium* mělo význam pro třetí strany, protože ty nyní mohly *patera familias* žalovat na plnění vzniklé ze závazků jemu podřízených osob. Tyto žaloby se nazývaly *adjektické* a blíže je o nich pojednáno v následující kapitole. *Peculium* mělo svou samostatnou hospodářskou existenci, a proto se do něj zahrnovaly pohledávky vzniklé při hospodaření s *peculium*. Rovněž věci nabyté při hospodaření s *peculium* patřily do *peculia*. Syn nebo otrok hospodařící s *peculium* mohl volně nabývat věci do *peculia* (právně ovšem samozřejmě nabýval pro *patera familias*, neboť on byl podle práva vlastníkem *peculia*), ale nemohl *pekuliární* věci *zcizovat* o své vůli. Ke *zcizení* vždy potřeboval souhlas otce, který mu mohl být udělen i generálně (*libera administratio peculii*). K některým jednáním, jako je propuštění otroka, muselo být ale vždy uděleno *zmocnění speciální*.¹³⁴ *Pater familias* mohl *peculium* kdykoliv odejmout a při smrti *patera familias* spadá *peculium* do dědictví. *Peculium* při emancipaci zůstávalo emancipovanému, pokud *pater familias* výslovně nerozhodl, že je odejímá.

Vyvinutí se institutu *peculia castrense* mělo podstatně větší vliv na majetkoprávní subjektivitu osob *alieni iuris* (i když jen vojáků) než institut *peculia*. *Filius familias*, jenž byl vojákem, měl, co se týče *peculia castrense*, takové postavení,

¹³³ Boháček, M.: *Nástin přednášek o soukromém právu římském III, část všeobecná, sešit první*. Praha, Jirí Jelen, 1947, str. 249

¹³⁴ Sommer, O.: *Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky*. Praha, nákladem vlastním, 1933, str. 160

jako by byl pater familias.¹³⁵ Již Augustus stanovil, že voják může o peculiu castrense pořídit testament.¹³⁶ Postupem času mohl s majetkem voják zcela volně nakládat i inter viros. Hadrianus stanovil, že filius familias mohl s peculiem volně nakládat i po propuštění z armády. Vývojem se dospělo k tomu, že peculium castrense bylo považováno i podle práva za vlastní jmění synovo. Syn voják, i když byl osobou alieni iuris, tedy nabyt majetkověprávní subjektivitu.¹³⁷ Za pozdního císařství se ustanovení o peculiu castrense začala aplikovat i na majetek, který filius familias nabyt ve službě císařskému dvoru nebo v některých dalších úřadech, jako zapisovatel u soudu, či advokát, jako kněz a také v jiných obdobných funkcích. Takový majetek se nazýval peculium quasi castrense. Justinián povolil intestátní posloupnost k tomuto majetku.¹³⁸

Za císaře Konstantina se v římském právu začíná prosazovat nový náhled na majetek poddaných agnátů. Konstantin svou konstitucí roku 319 n.l. zakotvil pravidlo, že majetek, který dítě zdědí po matce, tzv. bona materna, nesmí být otcem zcizen. Právně měl k tomuto majetku majetkové právo stále otec. Tato ustanovení byla později vztažena na vše, co dítě nabylo od matčiných ascendentů, a poté i na majetek nabytý od svého manžela či manželky. V pátém století n.l. byl tento majetek prohlášen za majetek dětí a otec již k němu neměl ani formálně zachované majetkové právo.¹³⁹

V dobách Justiniana již peculium tvořily jen majetkové hodnoty, nabyté přímo od patera familias, a vše ostatní, co podřízení agnáti nabyli jiným způsobem, tvořilo jejich výlučný majetek (bona adventica), ke kterému měl pater familias pouze poživací právo a právo správy. I poživací právo a právo majetek spravovat mohl vyloučit ten, kdo dítěti majetek dal. Poté hovoříme o bona adventica irregularia.¹⁴⁰ Na příkladě institutu bona adventica je jasně vidět, jak postupný rozklad přísně patriarchální rodiny vedl k rozšiřování právní subjektivity poddaných agnátů, osob alieni iuris. Za Justiniana již mají osoby alieni iuris téměř plnou právní subjektivitu. Jejich postavení je naprosto

¹³⁵ D 14, 6, 2

¹³⁶ Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933, str. 161

¹³⁷ D 49, 17

¹³⁸ Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933, str. 161

¹³⁹ Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933, str. 162

¹⁴⁰ Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933, str. 162

nesrovnatelné s postavením, jaké měly osoby alieni iuris v době zákona dvanácti desek či za republiky.

Adjektické žaloby

Pokud se osoba alieni iuris k něčemu svými právními úkony zavazovala, nezavazovala podle civilního práva majitele moci, kterému podléhala, ale přímo sebe. Docházelo tak k paradoxní situaci, kdy tato osoba byla zavázána k nějakému plnění, nicméně sama podle civilního práva neměla žádný majetek, protože veškerý majetek patřil majiteli rodinné moci. Praetor ale poskytoval druhým smluvním stranám, jejichž nárok by jinak byl nevymožitelný, tzv. adjektické žaloby (actiones adiecticiae qualitatis). Římské právo zná tyto druhy adjektických žalob: actiones de peculio, tributoria, de in rem verso a quod iussu.¹⁴¹

Pomocí adjektické žaloby se oprávněný domáhá uspokojení svého nároku přímo na majiteli rodinné nebo panské moci. Majitel moci je za závazky svých dětí či poddaných odpovědný jako zákonný ručitel. Obligace majitele moci je tedy k obligaci původní akcesorická. Podmínkou ovšem je, aby vznikl platný, tedy alespoň naturální hlavní závazek. Actiones de peculio, tributoria a de in rem verso nesměřují za všech případů k plnému uhrazení vlastní obligace.¹⁴² Maximální částka, která může být žalobci přiznána, je totiž limitována, např. v případě Actiones de peculio výší hodnoty peculia, kterou má v době vydání rozsudku. Vznesením jedné z žalob actiones de peculio, tributoria nebo de in rem verso na soud jsou vyloučeny zbylé dvě.¹⁴³

Pomocí actio de peculio se žalobce domáhá uhrazení obligace dítěte, či otroka majitele moci vzniklé ex negotio. Nárok může být uspokojen, jak již bylo řečeno výše, jen do výše peculia, tedy do výše majetku, který byl hlavou rodiny přenechán k samotnému obhospodařování dítěti či otroku. Pokud by majitel moci hodnotu peculia účelově snížil za účelem poškodit věřitele, ručil by stále do jeho původní výše. Majitel moci ručí i za závazky, do kterých dítě či otrok vstoupili před tím, než začali spadat pod jeho moc. Pro jeho ručení není rozhodující, zda o závazku věděl, či zda jej dokonce

¹⁴¹ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 220

¹⁴² Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 826

¹⁴³ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 904

výslovně zakázal. Od hodnoty peculia si majitel moci může odečíst veškeré svoje pohledávky za peculiem. Podle klasického práva se nemůže věřitel, pokud se zvýší dodatečně hodnota peculia, znovu žalobou actio de peculio domáhat zaplacení zbytku svého nároku. To je možné, jen pokud si před tím vymohl restitutio in integrum. Takový právní stav panoval až do práva justiniánského. Actio de peculio je možné podat ještě do roka poté, co majitel moci svou moc nad dítětem či otrokem pozbyl. Tato žaloba (tzv. actio annalis de peculio) je přípustná, pokud má bývalý majitel moci nebo jeho dědic bývalé peculium stále ve svém vlastnictví.¹⁴⁴

Actio tributoria slouží k uspokojení věřitele, který by byl majitelem moci protiprávně zkrácen a bylo mu znemožněno uspokojení. Připadá v úvahu, pokud osoba podřízená majiteli moci provozuje s peculiem živnostenský závod a majitel moci si proti tomuto peculiu srazí své pohledávky v příliš vysoké výši. Majitel moci a věřitel totiž musí být z tohoto druhu peculia, používaného jako živnostenský závod, uspokojeni stejnoměrně podle výše své pohledávky. Není tedy možno, aby majitel moci vyloučil věřitele z uspokojení tím, že si z hodnoty peculia odečte své závazky, a na věřitele nezbude alespoň poměrná část, určená vzhledem k výši jeho pohledávek.

Nabude-li majitel moci prostřednictvím svého dítěte, či otroka nějakého obohacení a dítě, či otrok nesplní svůj závazek vzniklý při tomto nabytí (například nezaplatí kupní cenu za věc, kterou nabyli tradicí pro majitele moci), přísluší věřiteli actio de in rem verso. Tato žaloba slouží k donucení majitele moci, aby obohacení věřiteli nahradil. Velikost peculia nehraje roli a majitel moci je povinen k náhradě do velikosti obohacení. Žaloba je možná i proti dědici majitele moci. Co vše lze považovat za obohacení popisuje Ulpianus.¹⁴⁵ Zkráceně se dá říci, že za obohacení se dá považovat to, co majitel moci nabyl, co bylo utraceno a spotřebováno k účelům jemu prospěšným nebo na účely jím přikázané.¹⁴⁶

Pokud dal majitel moci k jednání dítěte nebo otroka souhlas a z tohoto jednání vznikl věřiteli nárok, může se věřitel domáhat uspokojení takového nároku v plné výši.

¹⁴⁴ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, str. 901-904

¹⁴⁵ D 15, 3, 3, 1

¹⁴⁶ Buckland, W.: The Roman Law of slavery – The condition of the slave in private law from Augustus to Iustinian, 3 vydání. New Jersey, The Lawbook Exchange, 2007 str. 176

K tomu slouží *actio quod iussu*. Povolení může být speciální i generální, nebo se může dít dodatečným schválením.¹⁴⁷

Personae in causa mancipii

Moci *paterfamilias* podléhají také osoby, které byly v jeho prospěch mancipovány. Tyto osoby římské právo nazývá *personae in causa mancipii*. Moc *paterfamilias*, který je mancipoval, nad nimi nezaniká, nicméně se po dobu, po kterou jsou *in causa mancipii*, pozastavuje, ale může se znovu probudit k životu. Mancipované osoby jsou v postavení *servi loco* k tomu, u koho jsou v mancipiu. Pokud by otec své dítě prodal mancipací třikrát, *patria potestas* zaniká a dítě se po propuštění stane osobou *sui iuris*. Toto pravidlo zakotvil zákon dvanácti desek. Osoba *in causa mancipii* nemůže samostatně vlastnit majetek ani nic nabýt. Všechno, co nabude, nabude pro toho, v jehož je mancipiu, nikoliv pro svého *paterfamilias*. Z mancipia může být osoba propuštěna a tak se stává *sui iuris*, nebo spadá zpět pod moc svého *paterfamilias*, záleží, zda jde o propuštění první, druhé, či třetí.¹⁴⁸ *Manumissor* je k propuštěnému v postavení *quasipatrona*, což má význam v dědickém právu.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Berger, A., *Encyclopedic dictionary of Roman law*. Philadelphia, The American Philosophical Society, 1991, str. 534-535

¹⁴⁸ Viz. kapitola Zánik *patria potestas*

¹⁴⁹ Heyrovský, L.: *Dějiny a systém soukromého práva římského*, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 909-912

Capitis deminutio

Již bylo řečeno, že právní osobnost člověka zaniká smrtí, a nebo capitis deminutio. K tomu Gaius říká „kapitisdeminuce se podle civilního práva staví naroveň smrti.“¹⁵⁰ Capitis deminutio je specifický institut římského práva, nemající v dnešním právu obdoby. Doslovně přeloženo se jedná o jakési „zrušení osobnosti“, snížení caput římského občana. Heyrovský definuje capitis deminutio jako „zrušení právní osobnosti římského občana, které nastalo následkem toho, že jeho osobní postavení právní se změnilo po té nebo oné stránce“¹⁵¹ Tou či onou stránkou je v definici míněna jedna ze tří složek statusu personae, tedy libertatis, civitas a familiae. Podle toho, který statut se mění, rozeznáváme tři druhy capitis deminutio. Jedná se o capitis deminutio maxima (ztráta svobody nesoucí s sebou nutně ztrátu občanství), capitis deminutio media (ztráta občanství) a capitis deminutio minima (ztráta příslušnosti k rodině). Aneb jak říká Paulus „capitis deminutionis tria genera sunt, maxima, media, minima“¹⁵² a nebo Gaius „kapitisdeminuce je pak proměna dřívějšího právního stavu. A ta nastává třemi způsoby: je totiž buď kapitisdeminuce velká, anebo menší – které někteří říkají střední – anebo malá.“¹⁵³ Osoba postižená capitis deminutio se nazývá capite deminutius.

Capitis deminutio magna znamená úplný zánik caput občana, tedy zničení jeho osobnosti. Capite deminutius pozbývá veřejnoprávní i soukromoprávní subjektivity. Zrušují se rodinná práva týkající se osoby postižené capitis deminutio. Ruší se práva z kognátského příbuzenství a ruší se také agnace. Majetková práva spojená výhradně s osobou postiženého capitis deminutio zanikají. Ostatní majetková práva přecházejí na jiné osoby nebo na stát nebo na nynějšího pána a někdy jsou zachována svému dosavadnímu majiteli (při vystěhování se občana). Závazky capite deminutia zanikají.¹⁵⁴ Praetor však postiženým věřitelům může dát žalobu proti tomu, na koho přešel majetek capite deminutia. Při capitis deminutio maxima se římský občan stává otrokem v cizině a doma se na něj hledí jako kdyby zemřel. Díky tzv. postliminiu ovšem trvá možnost

¹⁵⁰ Gai. Inst., III, 153 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 221

¹⁵¹ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 159

¹⁵² D 4, 5, 11

¹⁵³ Gai. Inst., I, 159 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 85

¹⁵⁴ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 159

vstoupit zpět do původních právních vztahů *ex tunc* v případě, že by se vrátil na římskou půdu.

V případě *capitis deminutio media* se římský občan stával cizincem. Pozbýval tedy všech práv veřejných a jeho řádné manželství se přeměnilo na *matrimonium iuris gentium*.

Capitis deminutio minima znamená sice také zrušení dosavadní právní osobnosti *capite deminutio*, nicméně na její místo nastupuje právní osobnost nová, někdy i silnější. U osoby nastává *capitis deminutio minima*, když vystupuje z agnátské rodiny, jejíž byla členem, děje-li se tak soukromoprávním úkonem, například když žena uzavírá přísne manželství (srov. kapitolu právní postavení žen). Pokud se osoba stává osobou *sui iuris* v důsledku smrti *pater familias*, vymaňuje se sice z jeho moci rodinné, ale o *capitis deminutio* se nejedná. Stejně tak se nejedná o *capitis deminutio* v případě, že je *filius familias* vysvěcen jako *flamen Dialis*, nebo je *filia familias* vzata za *virgo Vestalis*, i když se z rodinné moci vymaňují. Naopak se o *capitis deminutio* jedná, pokud se osoba stává osobou *in causa mancipii*, protože je k tomu, komu byla *mancipována*, v postavení *servi loco*. *Capitis deminutio minima* nastává také abrogací a adoptí, protože adoptovaný (*adoptivus*) vstupuje pod novou moc otcovskou. Veřejná práva nejsou *capitis deminutio minima* nijak dotčena. Zanikají práva z agnace,¹⁵⁵ nikoliv však kognátské příbuzenství. Majetek *capite deminutio* přechází na osobu, jejíž moci se nově podrobuje, a dluhy podle *ius civile* zanikají.

U všech druhů *capitis deminutio* zanikají závazky *capite deminutio*. *Praetor* však uděluje věřitelům žalobu, kterou se mohou splnění svých pohledávek domáhat (*Actiones rescissa capitis deminutione*).

¹⁵⁵ Gai. Inst., I, 163 v překladu Kinel, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 85

Právní postavení žen

Právní subjektivita žen

Ženy měly podle římského práva zajisté právní subjektivitu. Ta byla ovšem v některých oblastech práva omezena, nebo dokonce vyloučena. Ženy se nemohly účastnit náboženského kultu. Výjimkou z tohoto pravidla jsou vestálky, manželky vyšších flaminů a krále obětníka. Vestálky měly specifické a vůči ostatním ženám privilegované postavení i v dalších oblastech. Druhý římský král udělil vestálkám různé výsady, mezi nimi právo pořídit závěť za života otce a ostatní záležitosti spravovat stejně jako matky tří dětí. Gaius říká že předkové chtěli, aby ženy pro lehkovážnost ducha žily v poručenství, i když byly dospělé.¹⁵⁶ Výjimku tvořily Vestiny panny, které chtěli mít předkové svobodné. Tak stanovil již zákon dvanácti desek.¹⁵⁷ Vestálky tedy byly osobami sui iuris, ale nepodléhaly dohledu tutora mulierum.

Ženy také nemohly být subjektem práv politických. Žena vykonávající veřejnou funkci byla pro Římany nepředstavitelný jev. Žena je člověk ducha lehkovážného tzv. „levitas animi.“ To je důvodem, aby i žena sui iuris podléhala dohledu poručníka (tutor mulierum), který ji chrání před vlastní nerozvážností. Institut tutelae mulierum je postupně v souvislosti s upadáním významu tradičního patriarchálního modelu rodiny oslabován, bagatelizován a nakonec zrušen.¹⁵⁸

„Diskriminace“ žen v římském právu

Přesto lze v kontextu římského práva stěží mluvit o diskriminaci, ač v dnešním chápání se o diskriminaci jedná. Jak upozorňuje Falada ve svém článku Diskriminace a personalita práva – úvaha o sedmi zastaveních „dnešní právník si v souvislosti s diskriminací představí snad v první řadě diskriminaci žen a bude ji považovat zcela

¹⁵⁶ Gai. Inst., I, 143 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 81

¹⁵⁷ Skřejpek, M.: Postavení žen v leges regiae a zákoníku XII desek, in: IUS ROMANUM Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002, str. 52

¹⁵⁸ Viz. kapitola Tutela mulierum

automaticky za jev nežádoucí, odporující přirozenému právu.¹⁵⁹ Je třeba si uvědomit, že v prostředí starověkého Říma byla omezující opatření stanovená pro ženy vnímána zcela odlišně a neopovážil bych se tvrdit, že vždy diskriminačně.

Vždyť původní význam slova *discrimino* je rozdělovat, rozlišovat či činit rozdíl. To samo o sobě nic špatného neznamena. Až moderní doba spojila se slovem *diskriminovat* význam negativní. A v prostředí starověkého Říma se rozdílné postavení žen a mužů vštěpovalo všem jako něco přirozeného a samozřejmého již od samého vzniku římské společnosti. Opatření, z dnešního hlediska diskriminační, byla tedy zřejmě oběma pohlavími vnímána jako pouhé samozřejmé dělení společnosti na ženy a muže, které má svůj původ v přirozeném řádu věcí. Říman by naopak například v institutu poručenství nad ženami (*Tutela mulierum*) mohl spatřovat výhodu a nikoliv diskriminaci.¹⁶⁰

Postavení žen bylo odlišné od postavení mužů již před vznikem republiky za doby královské. Oporu pro toto tvrzení nacházíme v zákoně dvanácti desek a v zákonech vydávaných římskými králi. Je nicméně pravděpodobné, že se nejednalo o nové instituty, zaváděné do života Římanů, ale pouze o kodifikaci dlouhodobě fungujících a aplikovaných právních obyčejů. Již zákon dvanácti desek označoval ženu za člověka lehkovážného ducha (*levitas animi*).¹⁶¹

Král Tullus Hostilius vydal zákon, který zajišťoval přispívání státu na narozená trojčata, syny, až do jejich dospělosti, nicméně rodině, kde se narodila trojčata - dcery, se žádného obdobného příspěvku nedostalo.

Podle Romulových zákonů nesměla žena manžela opustit, ale manžel mohl ženu vyhnat, pokud se dopustila travičství, podvržení dětí, cizoložství nebo pokud padělala klíče. Kdyby muž zapudil manželku z jiného důvodu, připadla jí část manželova jmění.

¹⁵⁹ Falada, D.: Diskriminace a personalita práva – úvaha o sedmi zastaveních, in: IUS ROMANUM Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002, str. 13

¹⁶⁰ Falada, D.: Diskriminace a personalita práva – úvaha o sedmi zastaveních, in: IUS ROMANUM Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002, str. 18

¹⁶¹ Skřejpek, M.: Postavení žen v *leges regiae* a zákoníku XII desek, in: IUS ROMANUM Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002, str. 51

Kdo by ženu prodal měl propadnout podsvětním bohům. Ustanovení sice stanoví nerovné postavení muže a ženy, nicméně v první řadě je protekcionalistické. Stanoví taxativně důvody, ze kterých může muž ženu zapudit, tedy kdy může muž jednostranně ukončit manželství.¹⁶² Ustanovení, jako takové, postavení žen nezhoršuje, dá se předpokládat, že právo zapudit měl manžel podle obyčejového práva již před účinností Romulových zákonů a ty toto jeho právo tedy vlastně jen omezují.

Podvržení dítěte mělo a cizoložství mohlo mít za následek, že se na rodových obřadech podílel člověk, který nebyl součástí rodiny a rodina by tedy byla sakrálně znečištěna. Travičství bylo nebezpečné, jelikož byl předpoklad, že mohlo být ze strany ženy kdykoliv opakováno. Paděláním klíčů, o kterých Romulovy zákony hovoří, se pravděpodobně rozumělo padělání klíčů od vinného sklepa a jedná se tedy o opilství manželky. Cizoložství a opilství bylo možno trestat zapuzením, ale i smrtí, nicméně o trestu smrti muselo rozhodnout *judicium domesticum*. Zapuzení (*repudium*) bylo v tehdejších poměrech trestem velice přísným, protože v tak malém městě, jakým Řím tehdy byl, každý věděl, čeho se žena dopustila, a znamenalo pro ni tedy značnou pohanu.¹⁶³ Romulovy zákony také stanovily občanům povinnost vychovat všechny potomky mužského pohlaví a prvorozené dcery (děti směly být bezprostředně po narození zabity, jen pokud se narodily znetvořené a zmrzačené). *Pater familias* se tedy nemohl zbavit chlapců, ale mohl se zbavit děvčátek.

Již za království bylo stanoveno, že manželka muže, se kterým uzavřela přísné manželství (*con manus*), sdílí se svým mužem veškerý majetek a náboženské obřady. Dědí tedy v rámci své nové manželovy rodiny, a pokud nabývá majetek, nabývá jej pro svého manžela (a je-li ten osobou *alieni iuris*, tak pro jeho *patera familias*) a ne pro *patera familias* své původní rodiny. Zákon dvanácti desek nicméně dával ženě možnost nepodřít se ani při trvalém soužití manželově moci, pokud každý rok po tři noci nepřetržitě byla nepřítomna, a tak přetrhla každý rok užívání. Jedná se o ustanovení v zájmu *patera familias* původní rodiny ženy, aby nepřišel o svou moc nad ženou. Další z Romulových zákonů, který vypovídá o postavení žen v době královské, stanoví, že

¹⁶² Skřejpek, M.: Postavení žen v *leges regiae* a zákoníku XII desek, in: *IUS ROMANUM* Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002, str. 53

¹⁶³ Skřejpek, M.: Postavení žen v *leges regiae* a zákoníku XII desek, in: *IUS ROMANUM* Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002, str. 56-58

pokud manželka syna vztáhne ruku na jeho rodiče, bude zasvěcena bohům jeho rodiny.¹⁶⁴

Jak bylo zmíněno výše, ženu považovali Římané za člověka ducha lehkovážného, což bylo důvodem omezování její subjektivity a způsobilosti k některým právním úkonům a dohledu poručníka nad jejich prováděním. Odlišné postavení žen bylo také zdůvodňováno obecnou spravedlností (*aequitas*) a potřebou jejich ochrany.¹⁶⁵ Způsobilost k právnímu jednání žen byla omezována i z dalších důvodů kromě jejich, již zmíněné, *levitas*.¹⁶⁶ Těmito dalšími důvody byly *infirmetas*,¹⁶⁷ *imbecilitas*,¹⁶⁸ a *fragilitas*.¹⁶⁹ Vyskytují se také odkazy na jejich úskočnost a chamtivost. Postavení ženy úzce souviselo s koncepcí římské patriarchální rodiny. Rolí ženy v římském patriarchálním prostředí bylo, a to se nejvýrazněji projevovalo ve starších dobách vývoje římského práva, plodit potomky a nepoškozovat dobrou pověst rodiny. Odraz našla tato představa v přísném manželství a podrobení se manželově moci (*matrimonium cum in manu conventionem*).

Právní postavení žen *alieni iuris*

Právní postavení a rozsah právní subjektivity žen záležel na tom, zda se jednalo o ženu *sui iuris* nebo *alieni iuris*. Žena *alieni iuris* podléhala buď otcovské moci *paterfamilias* (*patria potestas*) svojí kognátské rodiny, anebo manželské moci (*manu*) svého manžela. K tomu, aby přešla žena do moci svého manžela, musela uzavřít přísné manželství (*con manu*). Tento typ manželství ve starých dobách převládal, ale postupně se začal prosazovat institut manželství volného. Podříditi se moci manžela bylo možné třemi způsoby, jmenovitě; *confarreatio*, *coemptio* a *usus*. *Confarreatio* byl náboženský

¹⁶⁴ Skřejpek, M.: Postavení žen v *leges regiae* a zákoníku XII desek, in: *IUS ROMANUM* Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002, str. 54-57

¹⁶⁵ Židlická, M.: Postavení ženy v antickém Římě v oblasti majetkoprávní in *IUS ROMANUM* Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002, str. 73

¹⁶⁶ Gai. *Inst.*, I, 143 v překladu Kincl, J.: *Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 81

¹⁶⁷ D. 22, 6, 9

¹⁶⁸ D 16, 1, 2, 2

¹⁶⁹ Židlická, M.: Postavení ženy v antickém Římě v oblasti majetkoprávní in *IUS ROMANUM* Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002, str. 77

úkon spočívající v obětování koláče za přítomnosti deseti svědků a nejvyšších kněží, usus bylo neformální jednoroční vydržení a coemptio byla symbolická koupě manželky.

Pokud uzavřela přísné manželství žena sui iuris, přešla do moci manželovy a stala se osobou alieni iuris. Nastala u ní capitis deminutiv minima. Uzavřením volného manželství se na jejím osobním stavu nic neměnilo. Veškerý majetek ženy sui iuris, která přešla do moci manželovy, se stával majetkem manžela (adquisitio per universitatem) a rovněž další majetek, který žena nabývala, nabývala pro svého manžela. Ryze osobní majetková práva a závazky vzniklé před uzavřením manželství trvaly jako nežalovatelné naturální obligace. Praetor mohl poskytnout věřitelům žalobu vůči manželovi (actio rescissoriae), na kterého majetek ženy přešel. K uzavření přísného manželství potřebovala manželka souhlas svého tutora mulieris.

Právní subjektivita ženy alieni iuris se tedy příliš nelišila od právní subjektivity ostatních osob alieni iuris v rodině. Samozřejmě s tím rozdílem, že žena nikdy nemohla být subjektem práv politických a nemohla se, až na výjimky, účastnit náboženských kultů. Naopak u mužů alieni iuris nemělo žádný vliv, zda jsou osobami sui iuris nebo osobami alieni iuris.

Postavení žen sui iuris

Žena sui iuris nepodléhala žádné moci, otcovské ani manželské. Měla téměř úplnou soukromoprávní subjektivitu až na určité výjimky. Dohled nad právními úkony ženy sui iuris vykonával tutor mulierum.¹⁷⁰ Ženám sui iuris zabránilo od roku 47 n.l. Senatusconsultum Velleianum, aby přistupovaly jako ručitelky k dluhům. V praxi mělo Senatusconsultum Velleianum ten důsledek, že když hlavní dlužník dluh neuhradil a věřitel začal dluh vymáhat po ženě jako po ručiteli, mohla žena nebo její zástupce vznést námitku Senatusconsultum Velleianum. Tím ručení ženy zaniklo a byla zproštěna odpovědnosti. Důsledkem byla neochota věřitelů přijímat ručitelství žen.

Zdá se, že Senatusconsultum Velleianum mělo sloužit především k ochraně žen. V literatuře se ovšem vyskytuje i odlišný názor, který vyslovuje např. Židlická. Autorka

¹⁷⁰ Viz. kapitola Tutela mulierum

ve své stati Postavení ženy v antickém Římě prezentuje názor, že Senatusconsultum Velleianum mělo sloužit k ochraně a udržení patriarchální společnosti a vyřazení žen, nebezpečné konkurence mužů, z obchodního styku.¹⁷¹ Podle autorky se ženy hojně účastnily obchodu jakožto ručitelky, protože poptávka po půjčkách byla ve starověkém Římě obrovská. Autorka podotýká, že pokud žena zajistila závazek ručením a dlužník dluh neuhradil, mohl se věřitel logicky domáhat splnění závazku na ženě jako ručitelce. Žena pak za účelem splnění svého závazku docílí rozvodu. V následujícím procesu se po dlužníku domáhala úhrady nákladů pomocí actio mandati contraria. Dlužník je po prohraném sporu navíc postížen infamií. Výsledkem je tedy jedna žena jako vítěz a dva poražení muži. Podle autorky takový výsledek ohrožoval samu podstatu patriarchálního prostředí. Osobně se s názorem neztotožňuji, nicméně jej považuji za zajímavý námět k zamyšlení, a proto jsem se rozhodl jej uvést. Teze, že Senatusconsultum Velleianum nemělo sloužit k ochraně žen, ale k odstranění nebezpečné ženské konkurence dominantních mužů z obchodního styku, se vyskytuje i u dalších autorů, přesněji řečeno autorek.¹⁷²

Procesněprávní subjektivita žen a testamentární způsobilost

Procesněprávní subjektivita žen byla rovněž omezena. Podle Justiniánových Institucí nemohly ženy, vojáci a osoby postihnuté infamií podat žalobu ve prospěch jiných. Ženy rovněž nemohly podle institucí být svědky u testamentu (stejně tak jako děti, otroci, hluší a němí, nečestní a duševně choří). Na druhé straně bylo ženám umožněno vyhotovit závěť, což se dá odvodit i z mnoha míst Corpus Iuris Civilis.¹⁷³ Právo vyhotovit závěť ovšem neměly ženy podle zákona dvanácti desek, ale nabyly jej až později (přesné datum není známé). Žena mohla se svolením svého tutora pořídit závěť per aes et libram (obrazným trhem, jímž zůstavitelka převáděla svůj majetek na určitou osobu, a určila, komu má osoba majetek předat po její smrti), poté, co

¹⁷¹ Židlická, M.: Postavení ženy v antickém Římě v oblasti majetkoprávní in IUS ROMANUM Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002, str. 78-79

¹⁷² Viz Dixon, S.: Infirmitas sexus: womanly weakness in Roman law, TR 52, 1984

¹⁷³ Vrana, V.: Ženy, nežiadúca spoločnosť podľa rímskeho práva?! in IUS ROMANUM Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002, str. 24

podstoupila coemptio.¹⁷⁴ Podle některých historiků nebylo zpočátku toto právo ženami příliš využíváno a větší popularity nabylo až postupným vývojem.¹⁷⁵ Hadrianus zrušil nutnost, aby žena podstoupila coemptio, pokud chtěla testovat.¹⁷⁶

Ženy nebyly způsobilé podávat na soudě návrhy za jiného. Tento limit jim byl stanoven praetorským ediktem, který údajně vydal jistý magistrát, znechucený persistencí ženy jménem Carfania. Takto aspoň zákaz vysvětluje Ulpianus. Ulpianus také říká, že ženy nemohou podávat návrhy na soudě za jiného, protože by zastávaly práci mužů, což by bylo v rozporu s povahou jejich pohlaví.¹⁷⁷

Ius trium liberorum

K výrazné změně postavení žen došlo v souvislosti s účinností ius trium liberorum, opatření, vydaného v rámci Lex Papia Poppaea. Tento zákon, vydaný Augustem, mimo jiné zprostil ženy, které porodily tři děti, nutnosti mít tutora mulierum, pokud dosáhly patřičného věku, tedy dvaceti pěti let.

Většina historiků vykládá tento Augustův počin jako propopulační opatření. Odlišný názor na věc předestírá ve své stati Vrana.¹⁷⁸ Upozorňuje na to, že vzhledem k plodnosti římských žen, tendenci vdávat se mezi dvanáctým až šestnáctým rokem a nedostatku spolehlivých antikoncepčních prostředků, jen málo žen nebylo ve svých pětadvaceti letech matkou alespoň tří dětí. Podle Vransy není tedy pravděpodobné, že by ius trium liberorum mělo výrazný vliv na porodnost u Římanek. Vrana spatřuje v tomto opatření akt určité plíživé emancipace, zakryté rouškou propopulačního opatření. Pokud chtěl Augustus opravdu ženám dopřát určitou emancipaci, pravděpodobně tak nemohl udělat přímo, protože nezakryté a přímé emancipační opatření by asi nebylo posvěceno senátem, jehož souhlas byl potřebný. Dnes již těžko postavíme najisto, co vedlo Augusta k vydání tohoto opatření. Nesporné ale je, že jeho výsledkem byla

¹⁷⁴ Dixon, S.: *Infirmis sexus: womanly weakness in Roman law*, TR 52, 1984, str. 346

¹⁷⁵ Watson, A.: *Rome of the Twelve tables*. Princeton, Princeton university press, 1975, str. 75-76

¹⁷⁶ Gai. Inst., I, 115a v překladu Kincl, J.: *Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 71

¹⁷⁷ D 3.1.1.5

¹⁷⁸ Vrana, V.: *Ženy, nežiadúca spoločnosť podľa rímskeho práva?! in IUS ROMANUM Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu*, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002, str. 26

způsobilost ženy jednat ve svých věcech se všemi právními důsledky a bez nutnosti souhlasu tutora mulierum. Nadále samozřejmě žena, matka tří dětí, nemohla být subjektem politických práv a také nemohla podat žalobu v zájmu jiného.

Poručenství a opatrovnictví (Tutela impuberum, Tutela mulierum, Cura)

Před tím, než zde nastíním, jak funguje institut poručenství, jak vzniká a zaniká, chci se věnovat problému právní subjektivity poručenství, neb právě na toto téma je tato práce zaměřena. Samotným ustanovením poručníka se právní subjektivita ani způsobilost k právním úkonům poručenství podle mého názoru nijak nemění. Právní subjektivita poručníka a jeho způsobilost k právním úkonům je determinována jeho statutem personae a případně dalšími věcmi, které mají vliv na její rozsah (pohlaví atd.). Poručenství nastupuje právě proto, že způsobilost k právním úkonům není u poručenství dostatečná ani k uspokojování jeho potřeb. Poručník tedy doplňuje poručenství nedostatečnou způsobilost k činům. Poručenec je osobou sui iuris (což je právě důvodem vzniku poručenství – viz níže) a má tedy plnou právní subjektivitu¹⁷⁹ (v závislosti na dalších faktorech, samozřejmě).

Co se tedy rozumí poručenstvím v římském právu? Vypomůžu si definicí Heyrovského „poručenství jest opatrování osoby jedné osobou druhou, které je této nařízeno proto, poněvadž ona jsouc osobou sui iuris, nedovede svých potřeb samostatně opatřiti.“¹⁸⁰ Z definice je tedy jasné, že podmínkou poručenství je, aby osoba poručenství byla sui iuris. Poručenství tedy nepřipadá v úvahu u osoby, která je v moci otcovské, manželské nebo v mancipiu.

Římské právo zná dva druhy poručenství, poručenství nad ženami (tutela mulierum) a poručenství nad nedospělci (tutela impuberum). Tutor mulieris vykonává hlavně činnost spočívající v potvrzování jednání ženy svým souhlasem (auctoritatis interpositio), kdežto opatrovník nedospělce vykonává nejen auctoritatis interpositio, ale i správu poručníkovou jmění (gestio, administratio). Opatrovnictví (cura) se dělí na: opatrovnictví nad šílenecem (cura furiosi), opatrovnictví nad marnotratníkem (cura prodigi) a další typy opatrovnictví, např. opatrovnictví nad dospělými nezletilci (cura minorum).

¹⁷⁹ Boháček, M.: *Nástin přednášek o soukromém právu římském III, část všeobecná, sešit první*. Praha, Jirí Jelen, 1947, str. 59

¹⁸⁰ Heyrovský, L.: *Dějiny a systém soukromého práva římského*, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 935

V dobách starších bylo smyslem poručenství ochrana rodového majetku, s tím také souvisí fakt, že zpočátku přísluší poručenství výlučně agnátům a gentilům poručenca, kteří mají na zachování jmění poručníka bezprostřední zájem, jelikož se jedná o jmění rodové. Postupně roste počet poručníků, kteří nejsou agnáty poručenca, a do popředí tedy vystupuje hlavně zájem na tom, aby poručník jednal ve prospěch poručenca. Ve starších dobách má tato povinnost poručníka jen morální závazek, postupně však přejímá podobu zákonných pravidel. Počet povinností poručníka při správě poručenčova majetku se rozrůstá, stejně tak, jako se rozrůstá počet omezení, jimiž je poručník vázán. Z poručenství nad ženami jsou agnāti vyloučeni za císaře Klaudia. Od republiky je na poručníka nahlíženo tak, že je poručenci zavázán quasi ex contractu k řádné správě jeho jmění. Pravomoc ve věcech poručenských vykonává praetor tutelarius, zřízený Markem Aureliem.¹⁸¹

Tutela impuberum

Obsah tutely impuberum

Podstatou tutely impuberum je správa jmění poručenčova a auctoritatis interpositio. Tutor také vykonává dozor nad výchovou poručenca (pupillus) a musí mu poskytovat prostředky potřebné na jeho výživu a výchovu. Prostředky tutor poskytuje z poručenčova jmění a jejich výši stanovuje magistrát, úředník státního úřadu. Při přijetí poručenství dává poručník poručenci jistotu. Auctoritatis interpositio připadá v úvahu u Impuberes infantia maiores, kteří jsou sami schopni se zavazovat svým jednáním pouze sobě ku prospěchu a nemohou věci zcizovat. Zde právě přistupuje tutor impuberis, který svým prohlášením jednání poručenca potvrzuje (tutor fit auctor). Souhlas tutora impuberis musí přistoupit při právním jednání a musí být bezpodmínečný. K souhlasu nemůže být tutor impuberis nucen magistrátem, narozdíl od tutora mulierum. Tutor impuberis jedná vlastním jménem v případě, že je poručenec nepřítomný, choromyslný, nebo příliš mladý na to, aby mohl formulovat dostatečně kvalitní projev vůle, jinak jedná poručenec a tutor jeho jednání jen potvrzuje. Pokud má poručenec tutorů více (contutores), musí k jednání přistoupit všichni (při tutele testamentární a tutele zřízené

¹⁸¹ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 936

magistrátem stačí souhlas jednoho). Pokud je určen jeden tutor, kterému je gestio svěřena (tutor gerens), jsou ostatní tutorové tzv. tutorové honorarii a přísluší jim jen právo dozoru, do samotných záležitostí poručence však nemají faktickou možnost zasahovat.¹⁸² Magistrát může gestio mezi poručníky také rozdělit podle odvětví. Od dob justiniánského zákonodárství stačí, aby k jednání přistoupil jeden z více tutorů.

Správa poručencova jmění spočívala v tom, že tutor s určitými omezeními nakládal s jměním poručence. Omezení byla stále rozsáhlejší, s tím jak se institut tutely impuberum vyvíjel. Tutor měl povinnost spravovat jmění ku prospěchu poručence. Odpovědný byl ve starších dobách za dolus, později mu byla uložena povinnost spravovat poručencovo jmění diligentia quam suis. Povinností tutora bylo dále dobýt pohledávky, které by se mohly stát otálením s jejich vymáháním nedobytné, a naložit s volnými peněžními prostředky tak, aby je řádně využil, tzn. investovat do pozemků nebo půjčit na úrok spolehlivým dlužníkům.

Poručník měl pečovat o zachování poručencova majetku. Zcizování věcí z poručencova jmění bylo postupně omezováno a ke zcizení mohlo dojít jen v souvislosti se správou jmění. Darovat věc nebylo možno vůbec, kromě darů, které byly vyžadovány slušností a mravem. Od roku 195 n.l. nemohl poručník zcizit pozemky, které byly součástí poručencova jmění, ani práva s nimi spojená, bez souhlasu praetora či místodržícího, nebylo-li zůstavitelem povoleno zcizení věci v závěti. Povolení bylo uděleno, pokud bylo pozemek nutné zcizit pro předluženost. Povolení se děje decretem po předchozím osobním šetření. Konstantin rozšířil zákaz zcizení věci na všechny věci, které jsou součástí poručencova jmění, kromě věcí nepatrných a zbytečných.¹⁸³

Druhy a vznik tutely impuberum

Tutela impuberum se podle svého vzniku dělí na tři druhy a to: tutela testamentaria, tutela legitima a tutela dativa.

¹⁸² Berger, A., Encyclopedic dictionary of Roman law. Philadelphia, The American Philosophical Society, 1991, str. 749

¹⁸³ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 937-952

Tutela testamentaria začíná jakmile první dědic přijme dědictví. Tutor testamentarius je povolán závětí, aby po smrti hájil zájmy poručenice, který se stal po smrti pater familias osobu sui iuris.

Tutela legitima může být zřízena jen pokud není platně ustanoven tutor testamentarius nebo se funkce z jiného důvodu neujal nebo zemřel. Tutor legitimus je povolán na základě zákona. Pravidla byla stanovena již v zákoně dvanácti desek. Tutores legitimi jsou pro svobodného nedospělého jeho nejbližší agnāti a gentilové (nejsou-li agnāti). Pro svobodného nedospělého, propuštěného z moci otcovské ex causa mancipii, je tutorem legitimus jeho manumissor. Otrokův tutor legitimus je jeho poslední vlastník, který ho propustil na svobodu. Podle justiniánského práva jsou tutory nejbližší zákonní dědicové popř. matka a bába.

Tutela dativa se zřizuje, není-li nedospělci sui iuris platně stanoven tutor testamentarius a není-li zde tutor legitimus. Tutela dativa se zřizuje také, pokud byl tutor testamentarius či tutor legitimus odvolán, nebo se vzdal funkce. Římské právo totiž nedopouštělo, aby nedospělce sui iuris byl bez poručníka. Pravomoc jmenovat tutora (tutor dativu) měl praetor Urbanus. Byla mu svěřena zákonem lex Atilia na konci 2. století př. n.l. V provinciích jmenovali tutory místodržící. Později byla pravomoc jmenovat tutory přenesena Klaudiem na konzuly a zároveň se přijetí tutely stává všeobecnou občanskou povinností. Markus Aurelius zřídil za tím účelem magistráta zvaného praetor tutelarius.

Ochrana poručenice

Poručenec se může domoci zrušení právního jednání poručníka, kterým mu vznikne škoda. Zcizení věci, které poručník provede ke škodě poručenecově, je od počátku neplatné. Pokud poručník věc koupí podvodně sám, musí věc vrátit a zaplatit pokutu v hodnotě čtyřnásobku věci. Poručník musí nahradit škodu v případě, že poručenec jeho chybou nenabude dar nebo dědictví, nebo pokud mu z nabytého dědictví vznikne škoda. Poručenec se může reivindikační žalobou domoci vrácení věci, která byla zcizena v rozporu se zákonem. Justinián stanovil, že se poručenec, jehož věc byla

takto protizákonně zcizena, musí vrácení domáhat do pěti let od nabytí zletilosti, jinak jeho právo prekluduje. Žalovaný poručník má exceptio doli, může žádat aby mu bylo vydáno, oč se poručenec na něm obohatil.¹⁸⁴

Mezi poručencem a tutorem vzniká quasi kontraktní poměr obdobný smlouvě mandátní (obligatio quasi ex contractu). Zákon dvanácti desek připouští proti poručníkovi dvě žaloby. První je actio rationibus distrahendis. Směřuje proti poručníkovi, který zpronevěřil část poručencova jmění. Poručník může být na základě této žaloby odsouzen k vrácení dvojnásobku ceny zpronevěřené části jmění. Žalobu je možné podat až po skončení poručenství. Druhou žalobou podle zákona dvanácti desek se lze domáhat sesazení nepoctivého poručníka (remotio suspecti tutoris). Aktivně legitimován k podání žaloby je každý římský občan s výjimkou poručence. Zhruba od prvního století př. n.l. je možné podat žalobu actio tutelae directa, která je prostředkem k donucení poručníka, aby vydal poručencovo jmění, provedl řádné vyúčtování a nahradil škodu. Pokud vyjde v řízení najevo, že poručník jednal protiprávně úmyslně, má odsouzení za následek infamii. Rovněž tato žaloba je přípustná až po skončení poručenství. Poručenec má žalobu také proti spoludlužníkům poručníka a dokonce i proti magistrátům, pokud se dopustili chyb při výkonu svých povinností (např. nedosadili poručníka).¹⁸⁵ Žalobu přiznalo poručenci Senatusconsultum Trajana. Poručník má proti poručenci actione tutelae contraria, kterou se mohl po poručenci domáhat zaplacení účelně vynaložených nákladů.¹⁸⁶ Tato žaloba může být uplatněna i samostatně v novém řízení.

Zánik tutelae impuberum

Tutela impuberum končí poručencovou dospělostí, jeho smrtí a jeho kapitisdeminucí. Tutela impuberum také končí poručnickovou capitis deminutione maxima a capitis deminutione minima poručence, jedná li se o legitima agnatorum tutela. Tutela dativa končí, pokud odpadne důvod, pro který byl ustanoven prozatímní tutor, a tutela zřízená testamentem končí tím, že se splní rozvazovací podmínka. Tutela

¹⁸⁴ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 937-952

¹⁸⁵ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 951

¹⁸⁶ Berger, A., Encyclopedic dictionary of Roman law. Philadelphia, The American Philosophical Society, 1991, str. 748

také končí úspěšným uplatněním žaloby na sesazení nepoctivého poručníka. Poručenství matky a báby končí tím, že se znovu provdají.

Poručenství je možné se vzdát i poté, co je tutor převezme. K tomu je třeba ovšem mít tzv. omluvný důvod (*excusatio*). Tím je například nemoc poručníka. Tutor *testamentarius* se podle klasického práva může poručenství vzdát bez důvodů, v době pozdější potřeboval *excusationes* i on. Úzký počet *excusationes* se s postupem času rozšířil (např. se mohli omluvit lékaři, učitelé, vojenští vysloužilci a osoby s určitým počtem vlastních dětí).¹⁸⁷

Tutela mulierum

Každé římské ženě *sui iuris* musí být ustanoven opatrovník tzv. *tutor mulieris*.¹⁸⁸ Poručníkovi náleží při výkonu *tutela mulieris* pouze *auctoritatis interpositio* při určitých úkonech. Jedná se například o zřízení testamentu. Bez souhlasu poručníka nemohou ženy zcizit *mancipační* věci.¹⁸⁹ Žena je také zastoupena při vedení *civilního* procesu. Své jmění žena spravuje sama.

Ustanovení tutora mulieris

Tutor mulieris byl k poručenství povoláván testamentem, zákonem, nebo byl úředně jmenován magistrátem. Právo ustanovit ženě *tutora* v testamentu má její *pater familias* a manžel, v jehož *moci manželské* se žena před jeho smrtí nacházela. Manžel má možnost ve svém testamentu volbu *tutora* pro svou manželku stanovit tak, že ho může volit neomezeně (*optio plena*) nebo jen jednou či jen dvakrát (*optio angusta*). Při neomezené volbě může být *tutor mulieris* kdykoliv odvolán a zvolen nový, žena má tedy velice silnou pozici, jelikož se může snadno vypořádat s „neposlušným“ tutorem. *Optio tutoris* existovala podle *Livia* už od roku 186 př. n.l.¹⁹⁰ Pokud ženě nebyl v testamentu *tutor mulieris* stanoven, ani jí nebyla dána volba *tutora*, přísluší jí *tutor*

¹⁸⁷ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 961

¹⁸⁸ Viz. kapitola Právní postavení žen

¹⁸⁹ Gai. Inst., II, 80 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 115

¹⁹⁰ Dixon, S.: *Infirmity of sex: womanly weakness in Roman law*, TR 52, 1984, str. 347

mulieris legitimus. Tím je její nejbližší agnát (do doby císaře Klaudia), její patron nebo její parens manumissor. Takovýto tutor může tutelu převést na třetí osobu, nazývající se tutor cessius. Tutorem mulieris propuštěnek je jejich bývalý majitel. Jednalo se také o tutelulegitima,¹⁹¹ i když v zákoně dvanácti desek zmíněna není.

V případě, že ani jedna z výše zmíněných možností se nemůže na ženu ženu aplikovat, ať již proto, že testamentární a legitimní dědic neexistuje, a nebo proto, že z omluvných důvodů tutelu odmítli, ustanoví ženě tutora úředně magistrát (ex lege Atila nebo ex lege Iulia et Titia). Magistrát ženě tutora ustanoví na její žádost i v případě, že její tutor mulieris legitimus není schopný tutelu z nějakého důvodu vykonávat (například pro svou nepřítomnost či nedospělost).

Zánik tutely mulierum

Důvody zániku tutely mulierum jsou stejné jako důvody zániku tutely impuberis, s tím rozdílem, že věk ženy nehraje roli. Podle Lex Iulia et Papia Poppaea také zaniká tutela mulierum nad ženou, která porodila tři děti.

Úpadek a zánik institutu tutely mulierum

Institut tutely mulierum postupně upadal na významu, až se stal naprostou formalitou. Většina historiků se domnívá, že tento vývoj souvisel s postupným oslabováním tradičního konceptu agnátské rodiny. Vývoj tutely mulierum od úzkostlivě vynucovaného konceptu směrem k formalitě, dodržované snad z tradicionalistických důvodů, se neodehrával ani tolik na linii zákonné, jako spíše na linii praktické. Zatímco se zákony neměnily až tak razantně, praxe rapidně směřovala ke stále větší faktické autonomii žen při jejich právních úkonech. Tutor mohl být praetorem donucen k vydání svého souhlasu s ženiným jednáním. Gaius se o tutele mulierum vyjadřuje celkově skepticky, když říká „k tomu však, že v poručenství jsou ženy hotového věku, radil sotva nějaký pádný důvod. Neboť ten, který se běžně uznává, že totiž lehkovážná mysl je velmi často šálí a že proto by bylo spravedlivé, aby je vedla autorita poručníka, zdá se

¹⁹¹ Gai. Inst., I, 165 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 87

být spíše libivým než opravdovým. Vždyť přece ženy, které jsou hotového věku, vedou si své záležitosti samy a poručník v některých případech zasahuje jen naoko. Často je dokonce i proti své vůli přetorem donucen, aby dal k jednání ženy souhlas.¹⁹² Také zdůrazňuje, že právo šlo v uznávání reálné praktické pravomoci žen tak daleko, že ani neumožňovalo ženě podat žalobu proti poručníkovi, kvůli nepoctivému spravování poručenských záležitostí. Postavení tutora legitima bylo silnější než postavení tutora extranea, k vydání souhlasu s ženiným jednáním nemohl být tutor legitimus magistrátem donucen (s výjimkou závažných důvodů).¹⁹³ Existovaly nicméně legální prostředky, jak žena mohla přejít pod méně přísný dozor jiného tutora, než svého tutora legitima. Klaudius zákonné poručenství agnátů nad ženami zrušil úplně.¹⁹⁴ Poslední dochovaný případ tutely mulierum pochází z konzervativního římského Egypta a datuje se roku 293-4 n.l. V Theodosiově zákoníku už se zmínka o tutele mulierum nevyskytuje.¹⁹⁵

Cura

Kromě tutely zná římské právo ještě další institut, kterým bylo možno zabezpečit správu jmění osoby, která není z nějakého důvodu schopna s ním sama zodpovědně hospodařit. Tímto institutem je cura, neboli opatrovnictví. Obsahem opatrovnictví je především zabezpečení majetkových poměrů poručenice a při opatrovnictví choromyslného také péče o osobu poručenice. To zajišťuje opatrovník (curator). Curator podléhá při správě jmění opatrovaného podobným omezením, jako tutor při správě jmění nedospělce. Curator je ustavován magistrátem a ve starších dobách také zákonem. Cura minorum je zřizována výlučně na základě rozhodnutí magistráta, je to tedy cura dativa.

¹⁹² Gai. Inst., I, 190 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 93

¹⁹³ Gai. Inst., I, 192 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 93

¹⁹⁴ Gai. Inst., I, 171 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 89

¹⁹⁵ Dixon, S.: *Infirmity of sex: womanly weakness in Roman law*, TR 52, 1984, str. 348

Cura furiosi

Cura furiosi zná již zákon dvanácti desek, stanovící „si furiosus escit, adgnatum gentiliumve in eo potestas esto.“¹⁹⁶ To v překladu znamená: „jestliže je někdo šílený, ať mají nad ním i jeho majetkem moc agnáti a gentilové.“¹⁹⁷ Jedná se o opatrovnictví nad šílencem. Původně byli curatory agnáti nebo gentilové, v pozdější době ustanovoval curatora magistrát. Cura furiosi mohla být zřízena i nad osobou, která podléhá tutele mulierum, nikoliv však nad osobou, která podléhá tutele impuberum. To je důsledek toho, že tutela mulierum postupně oslabovala a tutor mulieris tedy neměl dostatečně velký rozsah pravomocí, aby mohl nahradit curatora. Je uznáno, že šílenec může přechodně nabýt způsobilosti k právním úkonům v tzv. světlých okamžicích (dilucida intervalla). Cura furiosi končí uzdravením šílence.

Cura prodigi

Rovněž cura prodigi (opatrovnictví nad marnotratníkem) zná již zákon dvanácti desek. Její výkon přísluší podle tohoto zákona agnátům a gentilům, v pozdějších dobách však curatora jmenuje magistrát. Marnotratník je tímto vyloučen z nakládání se svým jměním. Cura prodigi končí napravením se marnotratníka.¹⁹⁸

Cura debilium

Opatrovnictví nad tělesně postiženými se zřizovalo v zájmu osob, které nebyly schopné samy obstarávat své záležitosti kvůli tělesné poruše (hluchota, němota atd.), nebo byly dlouhodobě nemocné.¹⁹⁹

Cura minorum

Z počátku byl dospělým nezletilým zřizován curator ad hoc k jednotlivým právním úkonům v souladu s lex Plaetoria (lex Plaetoria de circumscriptione

¹⁹⁶ Tabula V, 7a

¹⁹⁷ Skřejpek, M.: Texty ke studiu římského práva, 1. vydání. Praha, Orac, 2001, str. 35

¹⁹⁸ Bartošek, M.: Encyklopedie římského práva, 1. vydání. Praha, Panorama, 1981, str. 123

¹⁹⁹ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4. vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 973

adolescentinum). Markus Aurelius svým nařízením stanovil, že se nezletilci na jeho žádost zřídí kurátor bez zvláštních důvodů. K ustanovení curatora docházelo vždy na žádost nezletilce. Od Diokleciána mohli nezletilci platně zcizovat svůj majetek jen se svolením kurátora, které mohlo být dáno i neformálně, na rozdíl od tutely impuberum, kde musel být tutor jednání zpravidla přítomen a rovnou jej schválit. Dospělým nezletilcem byla v Římě osoba dospělá mladší dvaceti pěti let.²⁰⁰

Cura Bonorum

Cura bonorum byla zřizována za účelem opatrování majetku. Mohlo se jednat o majetek, který zůstal bez majitele, protože se majitel stal válečným zajatcem, či je z jiných důvodů dlouhodobě nepřítomen. Může být rovněž zřízena k opatrování dědictví, které dosud nebylo převzato dědicem a také k opatrování majetku předluženého dlužníka.²⁰¹

²⁰⁰ Boháček, M.: Nástin přednášek o soukromém právu římském III, část všeobecná, sešit první. Praha, Jirí Jelen, 1947, str. 67-68

²⁰¹ Berger, A., Encyclopedic dictionary of Roman law. Philadelphia, The American Philosophical Society, 1991, str. 420

Pojetí právní subjektivity právnických osob v římském právu

Obecně o právnických osobách ve světle římského práva

Římské právo neobsahovalo koncept právnické osoby. První náznaky lze připisovat až glosátorům. Někteří autoři se snažili nalézt koncept právnické osoby v Ulpianově výroku „si quid universitati debetur, singulis non debetur, nec quod debet universitas singuli debent.“²⁰² Nejde však o výraz jakékoliv jednotné právní konstrukce (stejně tak jím nejsou instituty legátu, fideikomisu či hereditas iacens), jedná se jen o prvotní, spontánně vzniklou potřebu přenést vlastnosti člověka na jiný útvar.²⁰³ Koncept právnické osoby se formuloval až během následujících století, či tisíciletí, přičemž teorie právnických osob se zrozuji až v 19. století.²⁰⁴

Na druhou stranu je nepochybné, že právnické osoby ve starověkém Římě působily a jejich působení bylo právem upravené. Římská jurisprudence pouze nepovažovala za nutné rozpracovávat a popisovat koncept právnické osoby a její subjektivity, který by přesahoval potřeby praxe. V následujícím textu hovořím o právnických osobách, nicméně tento výraz je nutné brát s rezervou, protože sami Římané nepoužívali označení právnická osoba, nýbrž výraz municipium personae vice fungitur, což vyjadřovalo, že tyto útvary zastávají místo člověka, tedy jaksi stojí na místě osob. Tomu také odpovídalo pojetí právní subjektivity právnických osob v římském právu. Skutečnými subjekty práva byly samozřejmě pouze lidé, nicméně na právnické osoby a na jejich práva a právní závazky hledí římské právo prakticky tak, jako kdyby jejich subjektem byla osoba přirozená.²⁰⁵

Právnické osoby neměly podle římského práva způsobilost k deliktnímu jednání, takovéto nedovolené jednání se přičítalo osobě, která za právnickou osobu jednala. Pokud právnická osoba nabyla z takového jednání nějakého prospěchu, musela jej vydat.

²⁰² D 3, 4, 7

²⁰³ Hurdík, J.: Právnické osoby a jejich typologie, 2 vydání. Praha, C.H.Beck, 2003, str. 2

²⁰⁴ Hurdík, J.: Právnické osoby (Obecná právní charakteristika), 1. vydání. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 2000, str. 51

²⁰⁵ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 169

Římské právo zná jako typy právnických osob korporace (*universitates personarum* – sdružení osob), nadace (*universitates rerum* – jednota věcí), ústavy a jmění zemřelého v mezidobí od jeho smrti až do nabytí dědicem.²⁰⁶

Korporace (*corporatio*)

Římská korporace je jednota lidí spolčených za jednotným účelem. Jedná se o subjekt práva odlišný od svých členů. Práva a závazky korporace nejsou závazky jejích členů. Korporace nabývá právní subjektivitu svým vznikem. Korporace vznikne již tím, že dojde ke sdružení osob, které tvoří její osobnostní substrát. Jedná se tedy o vznik právnické osoby na volném principu a ke vzniku tedy dochází již jejím založením (na rozdíl od dnešního stavu práva, kdy se ke vzniku společnosti často vyžaduje ještě registrace v obchodním nebo obdobném rejstříku - tzv. princip registrační). Nicméně ke vzniku a fungování některých druhů korporací, takzvaných spolků, se v době císařské vyžaduje povolení státu (*concessio*). Nejedná se ale o propůjčení právnické osobnosti nebo způsobilosti k právům aktem státní moci. *Concessio* má pouze charakter dispensu od zákonů zapovídajících spolčování. Nedovolené spolky podle římského práva vůbec nejsou korporacemi.

Právní subjektivita, neboli způsobilost k právům a povinnostem, je u římské korporace, jakožto i u každé jiné právnické osoby, samozřejmě pojmově omezena (ve větší či menší míře v závislosti na typu právnické osoby). Korporace především nemůže mít práva vyvstávající z poměrů rodinných, nemůže např. vstupovat do manželství a tak podobně.

Korporace přestává být subjektem práv svým zánikem. Korporace zaniká zrušením státní mocí (u obce a u spolku), vymřením všech svých členů, pokud z ní všichni členové vystoupí nebo když se sama usnese na svém zániku (u spolku). S majetkem zaniklé korporace se naloží podle pokynů v jejích stanovách nebo v usnesení o zániku. V některých případech připadne majetek korporace jako *bona vacantia* státu (statek odumřelý). Při rozpuštění spolku připadá jeho jmění bývalým členům.

²⁰⁶ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str.171

Druhy korporací

Římské korporace se člení na veřejné a soukromé. Veřejnou korporací je římský stát (*populus Romanus, res publica, aerarium*). *Aerarium* je také označení pro státní pokladnu. Právní a majetkové poměry mezi římským státem a soukromoprávními subjekty se řídí souborem zvláštních norem (*ius populi*). Normy práva soukromého se na tyto vztahy neaplikovaly. Za principátu vznikl vedle *aeraria* také *fiscus*, jakožto veřejná pokladna císařská. Z administrativních důvodů bylo státních pokladen více (*stationes fisci*), nicméně jako subjektu práva zůstává *fiscu* zachována jednotnost. Císař sám byl považován za majitele a představitele *fiscu*. Nejednalo se ovšem o císařovo soukromé jmění, tím byl korunní statek (*patrimonium principis*) a volný majetek každého jednotlivého císaře (*res privata*). Hlavní rozdíl mezi *fiscem* a soukromým jměním císaře byl ten, že do *fiscu* plynuly finance z věcí veřejných. Vztahy mezi *fiscem* a subjekty soukromého práva byly upraveny právem soukromým s četnými výjimkami a privilegii ve prospěch *fiscu*.

Vedle *fiscu* byly další veřejné a právem privilegované korporace obce městské (*municipia, coloniae, respublicae, civitates*) a korporace venkovské (*vici, pagi*).

Soukromými korporacemi dle římského práva byly především spolky. Spolčovací svoboda byla zaručena již zákonem dvanácti desek, který zaručoval spolku právo fungovat s libovolnou ústavou (stanovami), která nesměla obsahovat nic nemravného a nedovoleného.²⁰⁷ Spolčovací svoboda byla omezena koncem republiky zákonem *lex Iulia* který zrušil všechna existující kolegia a zakázal do budoucna vytvářet nová, která by neměla povolení od státní moci (*concessio*). Zákon stanovil paušální výjimku pro spolky starobylé, kterých se zrušení a zákaz vzniku netýkaly. Při svém vzniku nemusely nadále žádat o *concessio* např. spolky chudších pro vzájemnou podporu (*collegia tenuiorum*). Zvláštní zákaz vzniku určitého druhu spolků představovalo *senatusconsultum de Bacchanalibus* z roku 186 př. n.l., které zakázalo tzv. bakchanálie,²⁰⁸ festival ve jménu boha Baccha, při kterém mělo docházet k nemravnostem. O pravém důvodu zákazu tohoto festivalu neparuje mezi historiky

²⁰⁷ Kinel, J. – Urfus, V. – Skřejpek, M.: *Římské právo*, 1. vydání. Praha, C.H.Beck, 1995, str. 81

²⁰⁸ Liv. XXXIX, 18

shoda, faktem ale je, že bakchanálie byly tajně praktikovány ještě dlouho po jejich zákazu.

Každý spolek měl své stanovy. Stanovy upravovaly účel spolku, způsob vzniku a zániku členství, povinnosti a práva členů, jakož i další náležitosti. K založení spolku bylo podle lex Iulia de collegiis potřeba alespoň tří lidí.²⁰⁹

Solidates a collegia byly druhem spolků pro náboženské kultury. Solidates byly za císařství zakládány také za účelem volebních agitací a sledování jiných politických cílů. Dalším druhem spolků byly řemeslnické cechy (např. collegia fabrorum). Mezi spolky řadíme také společenstva nižších úředníků (decuriae apparitorum) a výdělkové společnosti státních pachtýřů (societates publicanorum). Za císařství se vyvinuly spolky nucené v podobě živnostenských cechů (corpora naviculariorum – spolek lodních dopravců, pistorium – spolek pekařů). Členství v nich bylo nucené pro jeho členy i pro jejich potomky. Tyto spolky musely pro stát vykonávat určitou činnost, nezbytnou k jeho přežití, jako zhotovování zbraní či dopravu a zpracovávání obilí.

Způsobilost korporací k právnímu jednání

Římská korporace sama nemá vlastní vůli a není tedy způsobilá k činům.²¹⁰ Fyzické osoby ovšem jednají za korporaci z pozice jejích zástupců a toto jednání zavazuje přímo korporaci, takže účastníkem právních vztahů se stává korporace. Dá se tedy podle mého názoru hovořit o způsobilosti k právnímu jednání u korporací, i když svou vůli projevují prostřednictvím svých zástupců. Heyrovský tvrdí, že korporace vlastní vůle nemá,²¹¹ a na tomto tvrzení se s ním shodují i další romanisté. Podle mého názoru se dá souborná vůle členů korporace, vyjádřená prostřednictvím zástupců korporace navenek, považovat za vůli korporace. Jedná se nicméně jen o nepatrnou terminologickou odlišnost, způsobenou jiným úhlem nazírání na postup utváření a projev vůle korporace navenek a nezasluhuje si další polemiky.

²⁰⁹ Kincl, J. – Urfus, V. – Skřejpek, M.: Římské právo, 1. vydání. Praha, C.H.Beck, 1995, str. 81

²¹⁰ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 174

²¹¹ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 174

Zástupci, kteří za korporaci jednají, se liší podle druhu korporace. Římský stát zastupují úředníci, zejména cenzoři, konsulové, quaestori, prefekti aerarii, první přednosta fisku a jemu podřízení úředníci (první přednosta fisku zastupuje stát od dob absolutistické monarchie). Obce zastupují magistrátové, dále zvláštní jednatele, zmocnění hlavně k procesnímu zastupování obce (actores, syndici), a také obecní senát.

Spolky zastupuje představený, určený ve stanovách, především představenstvo (magistri curatores, actores – ve věcech procesních). Vůle spolku se usnáší na valné hromadě členů (conventus).

Nadace

Římské právo rozeznává dvě formy nadace; nadaci závislou a nadaci nezávislou. Nadace nezávislé se začínají vyskytovat až za prvních křesťanských císařů.

Zřízením nadace závislé nevzniká nová právní entita. Spočívá v dání statků korporaci (např. obci) s příkazem, aby statků bylo užito za účelem stanoveným darovatelem (nadační účel). Takto je možno nadaci závislou zřídit i mortis causa. Závislými nadacemi jsou také císařské alimentační nadace, které mají za úkol poskytovat příspěvek chudým dětem z peněz věnovaných obci císařem.

Nezávislá nadace má sama právní subjektivitu a na rozdíl od nadace závislé nepotřebuje ke svému vzniku žádnou existující korporaci. Je zřízena jako samostatný ústav (pia corpora), sloužící k určitému účelu. Jedná se předně o sirotčince (orphanotrophia), chudobince (ptochotrophia), či nemocnice (nosocomia). K jejich zřízení je třeba povolení církevní autority. Mezi závislé nadace se řadí také kláštery a kostely (monasteria a ecclesiae). Nadace nabývá subjektivity biskupským schválením a zřizuje se sepsáním listiny.²¹²

²¹² Kincl, J. – Urfus, V. – Skřejpek, M.: Římské právo, 1. vydání. Praha, C.H.Beck, 1995, str. 82

Způsobilost nadací k právnímu jednání

Pro způsobilost nadací k právnímu jednání platí totéž, co bylo řečeno u korporací. Nadace zastupují přednostové, podrobení biskupskému dozoru (curatores, administratores). Nadaci je - na rozdíl od korporace - umožněno dědit.²¹³

Societa

Na závěr pojednání o právnických osobách ještě učiním zmínku o societě. Societa (societa) nemá na rozdíl od korporace a nezávislé nadace právní subjektivitu. Majetek vnesený do society jejími členy se stává jejich spoluvlastnictvím. Pokud jakýkoliv člen přestane členem být, společnost zaniká.²¹⁴ Stejně tak zaniká societa smrtí kteréhokoliv ze členů.²¹⁵

²¹³ Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933, str. 203

²¹⁴ Kincel, J. – Urfus, V. – Skřejpek, M.: Římské právo, 1. vydání. Praha, C.H.Beck, 1995, str. 80

²¹⁵ Berger, A., Encyclopedic dictionary of Roman law. Philadelphia, The American Philosophical Society, 1991, str. 588

Způsobilost k právnímu jednání a její omezení z důvodu věku, pohlaví, duševního stavu a právních skutečností

Způsobilost k právním úkonům je vlastnost jedince, vypovídající o rozsahu, v jakém je způsobilý zavazovat se právními úkony a nabývat práv a povinností z těchto úkonů. Rozsah této způsobilosti stanoví právo. Generálním pravidlem (aplikovatelným i v římském právu) je, že osoba má způsobilost k právním úkonům, nevyskytuje-li se u ní nějaký právem stanovený důvod, který právní způsobilost omezuje či vylučuje. Výskyt omezení způsobilosti k právním úkonům v římském právu není žádný zákonodárcův rozmar či snad účelová snaha diskriminovat určitou skupinu obyvatel. Jedná se o důsledek faktické schopnosti posoudit důsledky svého jednání, která není u každého jedince stejná. Jde tedy o vyvození určitých generalizujících závěrů z praktických životních zkušeností. Důvody, pro které je v římském právu omezena - a nutno dodat, že někdy i vyloučena - způsobilost k právním úkonům, jsou nedostatek věku, pohlaví, choroba duševní či fyzická a marnotratnost.

Omezení způsobilosti k právnímu jednání z důvodu pohlaví

Dá se pochybovat o tom, zda omezení způsobilosti k právnímu jednání u žen mělo důvod v nějaké objektivně dané potřebě chránit ženy kvůli jejich levitas, infirmitas, imbecilitas či fragilitas. Nicméně pochybovat se o tom dá jen z hlediska dnešní společnosti. Římana a pravděpodobně ani Římanku by nenapadlo si tuto otázku ani položit. Institut zvýšené ochrany žen a dozoru nad nimi v podobě tutelae mulierum je tak starý jako římská společnost sama a muselo tedy být v každém Římanovi hluboce zakořeněno přesvědčení o správnosti těchto právních prostředků. Způsobilost žen k právnímu jednání z důvodů jejich pohlaví byla navíc omezena jen zcela nepatrně. To, že k platnosti každého právního úkonu ženy sui iuris bylo třeba souhlasu jejího tutora, nepovažuji za omezení způsobilosti k právnímu jednání žen. Fakt, že osoba potřebuje k určitému úkonu třeba i následnou verifikaci další osobou, ještě neznamená, že by nebyla platně takového úkonu schopna. Pokud ovšem tutor mulierum takového právního jednání alespoň dodatečně nepotvrdí, lze se dovolat jeho neplatnosti. Způsobilost žen k právním úkonům v pojetí římského práva tedy nepovažuji za omezenou institutem tutelae mulierum. Spíše bych ji charakterizoval jako určitou suspendovatelnou

způsobilost k právním úkonům, kdy se v případě nepotvrzení tutorem mulierum lze dovolat neplatnosti právního úkonu. Tutor mulierum jen dodával svým potvrzením náležitou váhu a formální bezvadnost jednáním, kterých byly ženy schopny. To bylo také důvodem, že tutela mulierum postupně vymizela ze života bez jakýchkoliv následků. Situace, kdy ženy určité právní úkony nemohly vůbec činit ani se souhlasem tutora, protože jim byly zákonem zapovězeny, samozřejmě považují za omezení jejich způsobilosti k právním úkonům a i za omezení jejich právní subjektivity. Takovým případem bylo například nemožnost převzetí ručení ženy za dluh, zakotvená senatusconsultem Velleianum, jakožto i některá další omezení. Tyto právní úkony žen by byly neplatné ipso iure od počátku, i kdyby je tutor mulierum potvrdil. Ženy alieni iuris se podle klasického práva nemohly zavazovat vůbec. Tutor mulierum mohl být v pozdějších dobách k potvrzení jednání nucen praetorem a institut tutelary mulierum ze života postupně vymizel.²¹⁶

Omezení způsobilosti k právnímu jednání z důvodů věku

Na rozdíl od způsobilosti k právnímu jednání u žen nelze u nedospělců pochybovat o tom, že disponovali pouze značně omezenou, či žádnou způsobilostí k právním úkonům. Závazek dítěte je od počátku neplatný. Je sporné, zda zakládá alespoň naturální obligaci. Paulus možnost vzniku naturální obligace vylučuje,²¹⁷ kdežto Ulpianus ji připouští.²¹⁸ Ustanovení tutora mladistvým a nutnost jeho souhlasu s právním jednáním mladistvých tedy bylo přirozeným důsledkem objektivní nezpůsobilosti mladistvých k právním úkonům, kdežto ustanovení tutora mulierum bylo spíše důsledkem společenské zvyklosti.

Věk je bez pochyby důvodem k omezení i úplnému vyloučení způsobilosti k právním úkonům. Právní úkon není nic jiného, než vůle projevená určitým právem aprobovaným způsobem. I nedospělec má vůli a dovede ji projevovat. Lze ale předpokládat, že jeho vůle není dostatečně kvalitní, aby si zasloužila způsobit nějaký právní následek. Římské právo tedy považuje vůli dítěte za naprosto nicotnou. S přibývajícím věkem se vůle stává kvalitnější, proto jí římské právo přiznává stále více

²¹⁶ Viz. kapitola Tutela mulierum a kapitola Právní postavení žen

²¹⁷ D 44, 7, 43

²¹⁸ D 46, 2, 1, 1

následků. Je patrný vývoj od individuálního posuzování kvality vůle a způsobilosti k právním úkonům ke generálnímu stanovení věkových hranic, odlišujících od sebe jednotlivé skupiny nedospělců.

Infantes

Římské právo rozeznává několik kategorií nedospělců. První z nich jsou infantes. Infantes jsou podle římského práva k právnímu jednání naprosto nezpůsobilí a jejich vůle je nicotná.²¹⁹ V jejich zájmu tedy jedná tutor impuberis. Nemohou se zavazovat, ani nic nabýt. Za císařství mohou infantes činit jednoduché právní úkony, ze kterých jim nemůže vzniknout újma. Infantes jsou děti do sedmi let. Tato věková hranice je stanovena až za císařství. Do té doby se posuzovalo každé dítě individuálně a rozhodujícím kritériem, zda se ještě zařadí do této kategorie, bylo, zda dokáže pronést potřebné slavnostní formule. Děti, které potřebné slavnostní formule nedokáží pronést, (qui dari non posunt) byly infantes.²²⁰

Impuberes infantia maiores

Nedospělci starší sedmi let (ve starší době ti, kteří dokázali pronést potřebné slavnostní formule) se nazývají impuberes infantia maiores. Jejich vůli považuje římské právo za relevantnější než vůli dětí do sedmi let. Nicméně i jejich způsobilost k právnímu jednání je do značné míry omezená. Nemohou činit právní jednání zcizovací a také se nemohou ženit. Je jim dovoleno činit taková právní jednání, ze kterých mohou mít pouze prospěch. Neúplná právní způsobilost nedospělce může být doplněna tím, že tutor ustanovený nedospělci jeho jednání potvrzuje (tutor fit auctor).²²¹

Nedospělý sám ovšem k takovému právnímu jednání pro předpokládaný nedostatek kvality své vůle způsobilost nemá. Nedospělec se stává dospělým dovršením čtrnáctého roku v případě chlapců a dvanáctého roku v případě dívek. Tato věková

²¹⁹ Gai. Inst., III, 109 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 207

²²⁰ Boháček, M.: Nástin přednášek o soukromém právu římském III, část všeobecná, sešit první. Praha, Jirí Jelen, 1947, str. 186

²²¹ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 186

hranice byla stanovena až za císaře Justinina a do té doby se dospělost jedince posuzovala podle toho, zda byl schopen plodit děti. To se zjišťovalo ohledáním. Pevná věková hranice byla stanovena, aby byla zachována „čistota mravů“ (proper castitatem morum).²²²

Puberes minores XXV anis

Dosažením dospělosti, tedy čtrnáctého či dvanáctého roku, nabývala osoba ihned úplné způsobilosti k právním úkonům (samozřejmě při splnění dalších podmínek zaručujících osobě potřebný status personae) a další rozdíl se mezi dospělými již nečinily. Postupným vývojem se ale i kategorie dospělých rozdělila jednotnou věkovou hranicí dvaceti pěti let. Dospělým do dvaceti pěti let (puberes minores XXV anis), neboli dospělým nezletilcům, byla poskytována zvláštní ochrana, byl jim ustanoven curator pro jednotlivá jednání a od dob Diokleciánových museli mít curatora pro každé jednání.²²³

Hmotněprávní a procesněprávní prostředky, které sloužily k obraně nezletilého nedospělce, byly stanoveny zprvu zákonem lex Plaetoria. Ten zakotvil možnost podání žaloby na náhradu škody ve prospěch poškozeného nezletilce (actio legis Plaetoriae) a také iudicium publicum rei private lege Plaetoria, civilní proces, ve kterém pro sebe mohl jakýkoliv římský občan dobývat pokutu od toho, kdo poškodil nezletilce podvodným jednáním. Odsouzený byl stížen infamií. Ten samý zákon také dal nezletilému procesní obranu proti nároku z podvodné smlouvy, který by u soudu uplatnil ten, kdo byl z této podvodné smlouvy oprávněn (exceptio legis Plaetoriae). Dalším prostředkem obrany nezletilce bylo navrácení do původního stavu (in integrum restitutio), poskytované nezletilcům praetorem proti škodlivému jednání a opominutí. V praxi tyto prostředky sloužící k ochraně nezletilce vedly ke značné neochotě uzavírat s nezletilci smlouvy, protože nároky z nich by mohly být později nevymahatelné. Druhá smluvní strana smlouvy s nezletilcem pravidelně vyžadovala, aby jednání nezletilce odsouhlasil jeho curator.²²⁴

²²² Kincl, J. – Urfus, V. – Skřejpek, M.: Římské právo, 1. vydání. Praha, C.H.Beck, 1995, str. 76

²²³ Viz. kapitola Cura impuberum

²²⁴ Boháček, M.: Nástin přednášek o soukromém právu římském III, část všeobecná, sešit první. Praha, Jiří Jelen, 1947, str. 36

Někteří romanisté se domnívají, že touto ochrannou rukou, kterou římské právo drželo nad nezletilci, nebyla způsobilost k právům a povinnostem dotčena a nezletilý ji tedy měl v plném rozsahu. Jak píše např. Bělovský „plnou způsobilost k právnímu jednání (s několika výjimkami danými věkem subjektu) nabývá podle římského práva muž ve 14 letech, žena pak již ve 12 letech. Plaetoriův zákon z r. 192 př. n.l. stanovil pouze ochrannou lhůtu pro osoby nezletilé, tj. do 25 let, kdy jejich právní jednání mohlo být praetorem anulováno v případech zneužití jejich nezkušenosti. Tato ochrana však nijak neomezovala plnou způsobilost k právnímu jednání nabytou již ve 12/14 letech.“²²⁵ Někteří romanisté jsou ale jiného názoru. Boháček ve své učebnici píše, že „vývojem, navazujícím na zákon Plaetoriův z poč. 2. stol. př. n.l., došlo se však k částečnému omezení způsobilosti osob mladších 25 let.“²²⁶ Další podklady pro toto tvrzení ve své knize Boháček neuvádí.

Omezení způsobilosti k právnímu jednáním z důvodu duševní choroby

Duševní choroba plně vylučuje způsobilost k právnímu jednání. Jak říká Gaius „šilenc nemůže podstoupit žádné právní jednání, protože nechápe, co dělá.“²²⁷ Duševně choří nejsou způsobilí ani k jednání nabývacímu. Již zákon dvanácti desek zakotvil nutnost ustanovení opatrovníka choromyslnému, tzv. cura furiosi (viz kap. cura furiosi). Platně právně jednat mohou duševně choří v tzv. jasných mezidobích (dilucida intervalla). Jasná mezidobí je okamžik, kdy se u duševně chorého přechodně neprojevuje duševní choroba a duševně chorý tedy přechodně nabývá soudnosti a možnosti zdravě uvažovat. Aneb v definici Bělovského „světlé okamžiky šilencovy, během nichž je způsobilý podstupovat právní jednání.“²²⁸ V takovýchto okamžicích může duševně chorý platně nabývat, zcizovat, zavazovat se i pořídít platný testament. Naopak, i vůle duševně zdravého člověka může být v určitých okamžicích natolik nekvalitní, že právní jednání v nich učiněné je později odporovatelné. Jedná se o právní

²²⁵ <http://www.prf.cuni.cz/intervalla/index.htm>; datum přístupu 22.1.2010

²²⁶ Boháček, M.: Nástin přednášek o soukromém právu římském III, část všeobecná, sešit první. Praha, Jiří Jelen, 1947, str. 36

²²⁷ Gai. Inst., III, 106 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 207

²²⁸ <http://www.prf.cuni.cz/intervalla/index.php>

jednání, učiněné v návalu hněvu, či v přechodném pomnutí smyslů (*colore insaniae, exemplo furiosi, in calore iracundiae*).²²⁹

Omezení způsobilosti k právnímu jednání z důvodu fyzické choroby

Choroba fyzická znamenala omezení způsobilosti k právnímu jednání jen v případech, kdy byla právem vyžadována určitá forma právního úkonu, která nemohla být tělesně postiženým dodržena. Jednalo se například o případ, kdy právo vyžadovalo k platnému provedení právního úkonu pronesení určité formule. K takovému úkonu byla nezpůsobilá osoba nemá. Osoba hluchá nemohla být svědkem u ústně proneseného testamentu. Tato omezení vyplývala z logiky věci. Na požádání mohl být takové osobě ustanoven *curator debilium*. Fyzická choroba byla někdy podle své povahy omluvným důvodem pro nepřijetí opatrovnictví či veřejné funkce.

Omezení způsobilosti k právnímu jednání z důvodu marnotratnosti

Marnotratníkovi mohla být odňata správa jeho jmění a ustanoven mu *curator*, který nadále jmění spravoval. *Curator* jednal za marnotratníka a činil právní úkony spojené se správou jeho jmění. Potvrzovat právní jednání marnotratníka nemohl. Marnotratník (*prodigius*) neměl způsobilost k majetkoprávnímu jednání. Za marnotratníka byla osoba prohlášena magistrátským dekretem. Způsobilost k jednání v právu rodinném a k uzavírání manželství mu zůstávala, nemohl ale zhotovit platný testament. Pozdější římské právo marnotratníkovi přiznalo přece jen nějakou majetkoprávní způsobilost. Marnotratník mohl činit taková právní jednání, kterými svůj majetek nezhoršuje, tedy některá právní jednání nabývací, nikoliv zcizovací. *Cura* nad marnotratníkem a omezení způsobilosti k právním úkonům končily tím, že marnotratník opět získal dobrých mravů (*sanos mores receperit*).

²²⁹ Kincl, J. – Urfus, V. – Skřejpek, M.: Římské právo, 1. vydání. Praha, C.H.Beck, 1995, str. 79

Další důvody omezení způsobilosti k právnímu jednání

Na způsobilost k právnímu jednání měly vliv také infamia, turpido, rozdíly společenského stavu a v dobách pozdějších náboženské vyznání.

Zákonem dvanácti desek byl zakotven zákaz sňatku mezi patriciji a plebeji. Zákaz byl zrušen roku 445 př. n.l.. Kanulejovým zákonem (lex Canuleia). Za Justinina poté odpadl i zákaz sňatku senátorů s „nízkými ženami“ (propuštěnky, herečky atp.).

Infamia a turpido

Infamia a turpido znamenaly újmu na cti římského občana. K plné způsobilosti k právům a právním úkonům byla potřebná nepoškozená občanská čest (existimatio). Této občanské cti společně s občanstvím pozbude plně ten římský občan, kterého postihne capitis deminutio magna jako trest za spáchaný zločin. Může také nastat situace, kdy si římský občan občanství podrží, nicméně pozbude částečně své cti. Mohlo se tak stát cestou zákonnou (poté hovoříme o tzv. Infamia) nebo cestou faktickou (takové snížení na cti se nazývá turpido neboli také infamia facti).

Infamia postihovala osobu na základě zákonných předpisů. Prvním takovým předpisem byl již zákon dvanácti desek, který stanovil zvláštní případ infamie. Jestliže někdo odmítl vydat svědectví o mancipačním jednání, kterého se účastnil jako svědek nebo vážný, stával se tzv. intestabilis, tedy nemohl podstupovat takové akty, které vyžadovaly svědky, a sám nemohl tyto akty osvědčovat, což mimo jiné znamenalo, že nemohl pořídit testament. O dalších důvodech, pro které stíhala římského občana infamia, rozhodovali římsští magistráti případ od případu. Později byly stanoveny obecné důvody infamie trestními zákony, také Caesarovým řádem municipálním a praetorskými edikty.

Infamia postihující občana se dělila podle způsobu svého vzniku na Infamia mediata (infamia zprostředkovaná) a Infamia immediata (infamia bezprostřední). Infamia mediata vznikala v důsledku soudního rozhodnutí. Důvody infamie (infamia immediata) uvádí Gaius „na základě některých žalob se odsouzení stávají osobami

bezectnými, například při žalobě z krádeže, z loupeže, z urážek na cti; také ze smlouvy společenské, z fiducie („věrné ruky“), z poručenství, ze smlouvy příkazní (a) ze smlouvy schovací. Při krádeži či loupeži či urážek na cti jsou však bezectností stíhání nejen odsouzení, ale – jak je napsáno v praetorském ediktu – také ti, kdo se (o těchto deliktech s pachatelem) domlouvali.²³⁰ Hovoří-li Gaius o žalobách ze smluv, má na mysli žaloby, podané v důsledku porušení smluvních povinností. Další důvody infamie mediaty ve své učebnici jmenuje profesor Heyrovský „infamis jest, kdo byl odsouzen trestním řízením, na lidovém zákonu se zakládajícím (iudicium publicum),.....též vychází infamia z pohanicího propuštění z vojska (missio ignominiosa).²³¹

Infamia immediata nastává automaticky, bez nutnosti vydání soudního rozhodnutí. Důvody jsou např. porušení smíru stvrzeného přísahou, předčasné provdání se vdovy, dvojí manželství, dvojí zasnoubení a provozování určitých povolání (např. kuplíři, nevěstky, gladiátoři a herci).

Důsledkem infamie je omezení způsobilosti k určitým právům a právním úkonům. Namátkou jmenujme nezpůsobilost k nabytí úřadu a ztráta práva hlasovat v komitích. Infamis není způsobilý za jiné činit na soudě návrhy, být v procesu zástupcem a být zastupován.²³²

Turpido nepotřebuje ke svému vzniku ani soudní rozhodnutí, ani splnění zákonem stanoveného předpokladu. Jedná se o nečestnost, záležející ve špatné pověsti u spoluobčanů. Již sama tato špatná pověst u spoluobčanů má tedy za následek vznik turpida. Soudce přihlíží k tomu, zda je občan postižen turpidem, při hodnocení jeho výpovědi. Testament občana postiženého turpidem je za určitých okolností nařikatelný.

Od konce čtvrtého století n.l. se prosadila zásada, že plnou způsobilost k právům a právním úkonům mají pouze pravověrní křesťané (catholici). Křesťané od pravověrné nauky se odchyloující (heretici) byli omezeni v právech dědických a zcizovacích.

²³⁰ Gai. Inst., IV, 182 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 313

²³¹ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 163

²³² Gai. Inst., IV, 182 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 313

Odpadlíci od křesťanství (apostatae) byli vyloučeni z veřejných úřadů a vesměs byli infamis a intestabiles (viz výše). Židé nemohli uzavírat manželství s křesťany.²³³

Závěrem kapitoly je nutné poznamenat, že i otrok, který byl podle klasického práva věcí, měl způsobilost k právnímu jednání. Věc způsobilá k právnímu jednání je z dnešního pohledu paradoxní představa. Ve starověkém Římě to ale nebylo nic jiného, než samozřejmý a bez problémů přijímaný výsledek potřeb běžného obchodního styku.

Vadné právní jednání

Důsledky vadného právního jednání mohou být podle římského práva neplatnost nebo nařikatelnost. Neplatné je takové právní jednání, které vůbec nezpůsobuje a ani není schopno způsobit zamýšlený následek. Hledí se na něj jako kdyby se vůbec nestalo. Neplatnost je v římském právu dvojího druhu. Rozlišuje se neplatnost podle práva civilního a neplatnost praetorskou. Nezpůsobilost k činům u jednajícího, nedodržení požadované formy jednání, nebo protiprávnost jednání způsobuje jeho neplatnost podle civilního práva. Jedná se například o závazek choromyslného. Hovoříme o jednání neplatném ipso iure. I právní jednání, platné podle práva ius civili může být v určitých případech neplatné, je-li stíženo tzv. neplatností praetorskou. Ta způsobuje jeho nevymahatelnost, protože odpůrci je poskytnuta tzv. exceptio, která odnímá účinnost právnímu jednání jinak platnému podle práva civilního (příkladem je nevymahatelnost právního nároku ze smlouvy, k jejímuž uzavření byla druhá strana zlákána podvodem).

Nařikatelným je takové jednání, u kterého se jednající může domoci odstranění účinků jednání a nebo se domoci soudním rozsudkem vyslovení neplatnosti takového jednání od počátku. Příkladem je právní jednání nezletilce nepotvrzené jeho curatorem, proti kterému přísluší restitutio in integrum.²³⁴

Právní jednání může být neplatným buď v celém rozsahu a nebo může být neplatná jen určitá jeho část. Rozlišujeme také neplatnost od počátku a neplatnost

²³³ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 166

²³⁴ Viz kapitola Omezení způsobilosti k právnímu jednání z důvodu věku

následnou. Následnou neplatností bude stižen např. testament, pokud osobu, která ho zřídila, postihne *capitis deminutio*.²³⁵

Důsledky právního jednání pro třetí osoby

Právní jednání učiněné jednou osobou, může mít podle římského práva důsledky i pro jinou osobu. Nemám zde na mysli nepřímé důsledky, ale fakt, že právní jednání osoby jedné může přímo zavazovat osobu jinou. K této situaci dochází v případě jednání nabývacího, které uskutečňuje osoba podřízená moci jiné osoby (*alieno iuri subiectus*). Gaius poskytuje stručné vysvětlení pravidel pro nabývání: „(majetek) nabýváme pak nejen skrze sebe samy, ale i skrze ty, které máme v pravomoci, v moci manželské, či v *mancipiu*. Také skrze ty otroky, ke kterým máme právo požívací (*usufrukt*). Také skrze osoby svobodné a cizí otroky, držíme-li je v dobré víře.“²³⁶

Pro nabývání osob, podřízených moci jiné osoby, tedy platí následující pravidla: nabývá-li z právního jednání osoba podřízená moci osoby jiné (*alieno iuri subiectus*, *persona alieni iuris*), nabývá přímo pro osobu, jejíž moci je podřízena. Nabývá pro majitele moci nejen vlastnictví, ale i držbu, což nemusí nutně platit u osob *in causa mancipii*.²³⁷ Pokud se osoby *alieni iuris* zavazují, zavazují sebe, ale jelikož nemohou vlastnit žádný majetek, mohou se věřitelé domáhat plnění na *paterovi familias* pomocí adjektických žalob.²³⁸ Z výše citovaného Gaiova vysvětlení vyplývá, že v úvahu připadají následující osoby: *filius familias*, *filia familias*, *uxor in manu*, svobodná osoba *in causa mancipii*, otrok, svobodná osoba držená *bona fidei* jako otrok a cizí otrok držený *bona fidei* jako otrok vlastní.

V souvislosti se svobodnými osobami, drženými pánem v dobré víře jako otroky, je třeba učinit poznámku. Tyto osoby, latinsky nazývané *liber homo bona fide serviens*, ač fakticky vystupují při právním jednání jako otroci, nenabývají pro svého domnělého pána. Právo respektuje jejich svobodu, i když ta se momentálně neprojevuje,

²³⁵ Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910, str. 225-227

²³⁶ Gai. Inst., II, 86 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 117

²³⁷ Gai. Inst., II, 89-90 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 117

²³⁸ Viz. kapitola Adjektické žaloby

protože v dobré víře slouží jako otroci. Liber homo bona fide serviens tedy nabývají zásadně pro sebe. První výjimku tvoří situace, kdy liber homo bona fidei serviens nabývá koupí za peníze svého domnělého pána, a v podobných případech, tedy pomocí majetku svého domnělého pána. Druhou výjimkou je situace, kdy liber homo bona fidei serviens nabývá něco z vlastní práce. I v takovém případě totiž nabývá pro svého domnělého pána.²³⁹ Cizí otrok držený v dobré víře nabývá vždy pro svého pravého pána. Pro svého domnělého pána nabývá ve stejných případech jako liber homo bona fidei serviens.²⁴⁰ Pokud je cizí otrok držený bona fidei vydržen, stává se jeho domnělý pán jeho skutečným pánem a otrok již nabývá vše pro něj.²⁴¹

²³⁹ Gai. Inst., II, 86 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 117

²⁴⁰ Gai. Inst., II, 86 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 117

²⁴¹ Gai. Inst., II, 86 v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007, str. 117

Závěr

Ač teoretický koncept právní subjektivity v dobách rozkvětu římské říše ještě zdaleka rozpracován nebyl, téma právní subjektivity, se prolíná značnou částí římského práva. Prakticky celé římské právo osob je nerozlučně spojeno s jejich *caput*, neboli s jejich subjektivitou. Římští právníci a právotvorci, ač nechtěli koncept právní subjektivity teoreticky tříbit, museli se v praxi samozřejmě vypořádat s právními instituty jako je občanství, osobní svoboda, a instituty rodinného práva, potřebné pro chod státu. Všechny tyto instituty s právní subjektivitou úzce souvisejí. Až novodobí romanisté o nich ovšem ve svých učebnicích uvažují v souvislosti s konceptem právní subjektivity tak, jak jej známe dnes.

Občanství, svoboda, rodina a způsobilost k právnímu jednání jsou nicméně tak podstatná odvětví římského práva, že se zákonitě promítla do učebnic a článků snad každého romanisty, stejně tak jako do kompilací Justinianových právníků, či do učebnic právníků římských. S tím souvisí nepřehledné množství pramenů, ze kterých se při tvorbě této práce dalo čerpat. České římskoprávní učebnice se vesměs faktograficky shodují s asi nejobsáhlejší učebnicí prof. Heyrovského, který nastolil svou učebnicí *Dějiny a systém soukromého práva římského* velmi vysoký standard. Zahraničních prací a literatury bylo napsáno bezpočet a některé z nich jsem samozřejmě shledal pro svou práci přínosnými. Rozhodně tím nechci vyjádřit neúctu k české romanistice, kterou považuji za špičkovou, a pravděpodobně bych všechny informace našel i v ní, ale zařazení zahraničních zdrojů mi poskytlo širší náhled na téma a místy detailnější informace u specifických pasáží práce. U částí práce, které nebývají předmětem zájmu učebnic, jsem musel využít články českých a zahraničních autorů a také prací Justinianových kodifikátorů. Skvělé dílo, čtivá, stručná a téměř pro laiky psaná Gaiova učebnice práva ve čtyřech knihách, ve vynikajícím překladu od profesora Kincla, mi byla neocenitelnou pomůckou. V tomto jsem za jedno s Justinianem a plně rozumím, proč Gaia nazýval familiérně „*noster Gaius*.“ Ač jsem se snažil využít relativně širokou škálu pramenů, pokoušel jsem se vyhnout tomu, aby se práce stala pouhým nic nového nepřinášejícím kompilátem článků a učebnic. Na různých místech práce se vyskytují teoretické analýzy a rozbory, kterými se vesměs striktně prakticky uvažující římscí právníci nezabývali a ke kterým jsem nejednou využil i děl novodobých právních teoretiků. Není vždy bez problémů skloubit tisíce let staré a někdy již neexistující

instituty římského práva s o mnoho mladším konceptem právní subjektivity, nicméně právě to bylo mimo jiné cílem této práce. A možná až příliš směle doufám, že právě ono skloubení dává mé práci určitý smysl a snad i přínos, i když si na druhou stranu pokorně uvědomuji, že prakticky každá dostupná část římského práva je již prozkoumána a analyzována vynikajícími osobnostmi české i světové romanistiky.

Seznam použité literatury:

Knihy

- Appianos: Krize římské republiky v překladu Burian, J. – Mouchová, B. Praha, Svoboda, 1989
- Balík, S. – Balík, S. mladší: Rukověť k dějinám římského práva a jeho institucí, 2. vydání. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007
- Bartošek, M.: Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje, 2. vydání. Praha, Academia, 1995
- Bartošek, M.: Encyklopedie římského práva, 1. vydání. Praha, Panorama, 1981
- Berger, A.: Encyclopedic dictionary of Roman law. Philadelphia, The American Philosophical Society, 1991
- Birks, P. – McLeod, G.: Justinian's Institutes. London, Gerald Duckworth, 1987
- Boguszak, J. – Čapek, J. – Gerloch, A.: Teorie práva, 2. vydání. Praha, ASPI Publishing, 2004
- Boguszak, J. – Čapek, j. – Veverka, V.: Základy teorie práva a právní filozofie, 1. vydání. Praha, CODEX, 1996
- Boháček, M.: Nástin přednášek o soukromém právu římském III, část všeobecná, sešit první. Praha, Jiří Jelen, 1947
- Brown, P.: Power and persuasion in late antiquity: towards a Christian empire. Madison, The University of Wisconsin Press, 1992
- Buckland, W.: The Roman Law of slavery – The condition of the slave in private law from Augustus to Iustinian, 3 vydání. New Jersey, The Lawbook Exchange, 2007
- Burdick, W.L.: The principles of Roman Law and their relation to modern law. New Jersey, The Lawbook Exchange, 2003
- Burian, J.: Řím. Světla a stíny antického velkoměsta. Svoboda, Praha, 1970
- Codex Iustinianus
- Codex Theodosianus
- Dostahlík, P.: Antická státověda v díle M. T. Cicerona, 1 vydání. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2009
- Gaius: Institutes v překladu Kincl, J.: Gaius učebnice práva ve čtyřech knihách. Plzeň, Aleš Čeněk, 2007

- Gibbon, E.: Úpadek a pád Římské říše. Výbor, Odeon, Praha, 1983
- Harvánek, J.: Teorie práva. Plzeň, Aleš Čeněk, 2008
- Heyrovský, L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, 4 vydání. Praha, J. Otto, 1910
- Heyrovský, L.: Právní platnosti konstitucí císařů římských. Praha, Alois Wiesner, 1909
- Holländer, P.: Základy všeobecné státovědy, 2. vydání. Plzeň, Aleš Čeněk, 2009
- Hrdina, A.: Syllabus římského práva soukromého, 1 vydání. Plzeň, Aleš Čeněk, 2002
- Hurdík, J. – Katolický, J.: K pojetí právnických osob, 1. vydání. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 1992
- Hurdík, J.: Osoba a její soukromoprávní postavení v měnícím se světě, 1. vydání. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 2004
- Hurdík, J.: Právnícké osoby a jejich typologie, 2 vydání. Praha, C.H.Beck, 2003
- Hurdík, J.: Právnícké osoby (Obecná právní charakteristika), 1. vydání. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 2000
- Jellinek, J.: Všeobecná státověda. Praha, Jan Laichter, 1906
- Kaser, M.: Das Römisches Privatsrecht, 2. vydání, C.H.Beck, Mnichov, 1971
- Kincl, J. – Urfus, V. – Skřejpek, M.: Římské právo, 1. vydání. Praha, C.H.Beck, 1995
- Knapp, V.: Teorie práva, 1. vydání. Praha, C.H. Beck, 1995
- Knappová, M.: Právní subjektivita a způsobilost k úkonům v československém občanském právu. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd, 1961
- Kubů, L. – Hungr, P. – Osina, P.: Teorie práva, 1. vydání. Praha, Linde Praha, a.s., 2007
- Livius: Dějiny v překladu Kucharský, P. Praha, Svoboda, 1976
- Maršálek, P.: Právo a společnost, 1. vydání. Praha, Auditorium, 2008
- Maškin, N.A.: Dějiny starověkého Říma. Praha, Svoboda, 1952
- McGinn, T.: Prostitution, sexuality, and the law in ancient Rome. New York, Oxford university press, 1998
- Skřejpek, M. – Falada, D. – Kuklík, J.: Exegésis výklad právních textů, 2 vydání. Plzeň, Aleš Čeněk, 2008
- Skřejpek, M.: Ius et religio právo a náboženství ve starověkém Římě, 1 vydání. Pelhřimov, Nakladatelství Pelhřimov, 1999
- Rebro, K. – Blaho, P.: Římské právo, 3. vydání. Bratislava, IURA EDITION, 2003
- Skřejpek, M. Prameny Římského Práva, 2. vydání. Praha, LexisNexis CZ, 2004
- Skřejpek, M.: Římské právo v datech, 1. vydání. Praha, C.H.Beck, 1997
- Skřejpek, M.: Texty ke studiu římského práva, 1. vydání. Praha, Orac, 2001

- Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského, díl I obecné nauky. Praha, nákladem vlastním, 1933
- Tureček, J.: Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha, Orbis, 1963
- Urfus, V.: Historické základy novodobého práva soukromého, 2. vydání. Praha, C.H.Beck, 2001
- Úrodgi, G.: Tak žil starý Řím. Praha, Orbis, 1968
- Vančura, J.: Úvod do studia soukromého práva římského, vlastním nákladem, Praha, 1923
- Watson, A.: Roman law & comparative law, University of Georgia Press, 1991
- Watson, A.: Rome of the Twelve tables. Princeton, Princeton university press, 1975
- Watson, A.: The digest of Justinian část 1. a 2. Philadelphia, University of Pensilvania Press, 1998
- Watson, A.: The Evolution of Western Private Law, The John Hopkins University Press, 2001

Články

Antalová, B.: Senatusconsultum Silanianum (k právnéj úprave postavenia otrokov), in: IUS ROMANUM Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002

Bílý, J.: K právnímu postavení kolónů, in: IUS ROMANUM Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002

Dixon, S.: Infirmitas sexus: womanly weakness in Roman law, TR 52, 1984

Falada, D.: Diskriminace a personalita práva – úvaha o sedmi zastaveních, in: IUS ROMANUM Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002

Mathisen, R.: Peregrini, Barbari and Cives Romani: Concepts of Citizenship and the Legal Identity of Barbarians in the Later Roman Empire, in: American Historical Review, 2006

Kincl, J.: Studie o právní subjektivitě otroka u Římanů a Germánů, in: Právněhistorické studie. Praha, Academia, 1984

Sherwin-White, A.N.: *The Roman Citizenship*, Clarendon Press, Oxford, 1973

Skřejpek, M.: Postavení žen v leges regiae a zákoníku XII desek, in: IUS ROMANUM Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002

Slunéčková, J.: Subjekt, subjektivita a způsobilost, in: Socialistická zákonnost 7. Praha, Ministerstvo spravedlnosti ČSR v Praze, 1988

Vážný, J.: Závazky nedospělých v právu římském a byzantském, in: Vědecká ročenka právnické fakulty Masarykovy university v Brně VIII. Brno, 1929

Vrana, V.: Ženy, nežiadúca spoločnosť podľa rímskeho práva?!, in: IUS ROMANUM Sborník príspevků ze IV. konferencie právnických romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002

Walbank, F.W.: Nationality as a Factor in Roman History, In: Harvard Studies in Classical Philology 76, 1972

Watson, A.: Slavery and the development of Roman private law, 1987

Židlická, M.: Postavení ženy v antickém Římě v oblasti majetkoprávní: in, IUS ROMANUM Sborník príspevků ze IV. konferencie právnických romanistů ČR a SR na téma Diskriminace v římském právu, 1. vydání. Olomouc, Kamila Bubelová, 2002

Zákony a mezinárodní smlouvy

Evropská úmluva o lidských právech

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech

Zákon č. 2/1993 Sb., o vyhlášení listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky (v platném znění)

Internetové stránky

www.prf.cuni.cz/intervalla/index.htm (datum přístupu: 22. 1. 2010)

www.thelatinlibrary.com (datum přístupu: 11. 1. 2010)

Summary (resumé)

The Concept of Legal Subjectivity in Roman law

The goal of this thesis is to present the concept of legal subjectivity and legal capacity in Roman law and to demonstrate how this subject is connected with essential issues in Roman law such as citizenship, personal freedom and personal status.

The first part of the thesis introduces the concept of legal subjectivity and offers definitions and descriptions of legal subjectivity and legal capacity provided by reputable legal experts and historians.

The second part of the thesis focuses on the legal subjectivity of natural persons and consists of several chapters which further elaborate on specific subchapters to the main topic of the second part; specifically: citizenship, personal freedom, slavery and personal status in the Roman family. The concept of *Capitis Deminutio*, which is so specific to Roman law and non-existent in modern legal systems, is also discussed in this part of the thesis.

The second part also attempts to shed light on the abundantly discussed topic of the legal position of women in Roman society. My endeavour was to point out that laws governing women, which would be considered discriminatory by today's lawyers, were functional and naturally accepted in Roman society. An explanation of the Roman legal institutions of 'tutela' and 'cura' concludes the second part of the thesis.

The main topic of the third part of this thesis is the legal subjectivity of juristic persons. Roman law was not familiar with the theoretical concept of juristic persons. Juristic persons were however present in ancient Rome as a purely functional assembly of natural persons, which embodied a new legal entity endowed with legal subjectivity. The two main types of juristic persons are discussed in the thesis.

The fourth and final part of the thesis describes the legal capacity of natural persons according to Roman law, with special emphasis on the legal capacity of infants, adults

under twenty five years of age, women, mentally and physically disabled persons and slaves.

The thesis covers the period from the creation of the Law of the Twelve Tables up to the important codifications and innovative legislation of the Emperor Justinian.

Both original sources and modern exegesis were used as sources for the thesis.

Keywords: Roman law, Legal subjectivity, Legal capacity

Klíčová slova: Římské právo, Právní subjektivita, Způsobilost k právním úkonům